

ЛИТОПИС

ЧЕРНОТ КАЛИНИ

Е. КОЗАК.

1 9 3 0

З НОВИМ 1930 РОКОМ ВІДКРИТТЯ ПЕРЕДПЛАТИ НА „ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата . . . . . 13— зол.
Піврічна » . . . . . 7— »
Квартальна « . . . . . 3·50 »
для членів »Червоної Калини« 3— »
ціна поодинокого числа . . . . 1·20 »
Для заграниці 2 \$ річно.

За кордоном можна дістати «Літопис Червоної Калини»:
В Сполучених Держ. Північної Америки
The Ukrainian Legion, P. O. Box. 578, Philadelphia, Pa, USA.
В Румунії
Dmytro Herodot, Bucarest, IV. Delea Veche 45.

НАЙКРАЩИЙ ДАРУНОК НА СВЯТА! ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

	Ціна для нечленів	Ціна для членів
Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин 320 стор. і 16 ілюстрацій	8 зл. 4 зл.	
Федір Дутко: Глум. Оповідання, ст. 52	1·20 «	60 «
Д. Дорошенко: Мої спомини про давнє минуле. Частина I.-IV.	8·40 «	4·20 «
Богдан Лепкий: Слота. Поезії	90 «	45 «
От так собі. Мініатури стор. 129	1·50 «	75 «
За Золотоверхий Київ. Бої на вулицях Києва. При Центральній Раді Сторін 32	60 «	30 «
Левко Лепкий: Сон Івасика. Сценічна картина на 4 відслони з нотним додатком. Сторін 24	50 «	25 «
Між молотом і квалом. Причинки до історії Укр. Армії. Сторін 79	1·50 «	75 «
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84	3·25 «	1·70 «
Халіда Едіб: В огні. Повість з турецької визвольної війни. Сторін 234	4·50 «	2·25 «
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Сторін 104	1·50 «	75 «
Микола Голубець: Львів. Сторін 179	3— «	1·50 «
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоропада. Сторін 267	4·50 «	2·25 «
Роман Купчинський: Заметіль. Трильогія зі стрілецького життя.		
I. Курилася доріженька Стор. 208	4— «	2— «
II. Перед навалюю. Сторін 192	4— «	2— «

	Ціна для нечленів	Ціна для членів
Федір Дутко: В Заграві. — Трильогія з визвольних змагань на Україні		
I. Чорторий. Сторін 192	3·50 «	1·75 «
II. Квіти і кров. Сторін 192	4— «	2— «
III. На Згарищах	4— «	2— «
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів укр. революції.		
I. Частина. Сторін 180	3·50 «	1·75 «
II. Частина. Сторін. 180	3·50 «	1·75 «
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість 17 арк. друку	5— «	2·50 «
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УАГ. на підставі записок та власних переживань)		
I. Частина	4— «	2— «
II. Частина	4— «	2— «
III. Частина	4— «	2— «
IV. Частина	4— «	2— «
V. Частина	4— «	2— «
Богдан Лепкий: Зірка, пов. з повоєнного життя	3·50 «	1·75 «
Володимир Лопушанський: Перемога. — повість з визвольної війни.		
I. Частина	3— «	1·50 «
II. Частина	3— «	1·50 «
Максим Брилинський: Хресний вогонь. Военні нариси	3·50 «	1·75 «
Календарик-термінар зі стемплевими приписами	90 «	45 «
Кишенковий календарик	30 «	15 «

НОВОСТИ!

НОВОСТИ!

Появилися накладом «ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ»

Богдан Лепкий: **„ЗІРКА“** (повість з повоєнного життя). Це найновіший твір автора історичної трильогії «Мазепа» — написана легко й цікаво, призначена для найширших кругів читачів, подібно як і повість «Сотниківна», якої наклад вже давно вичерпаний.

Федір Дутко: **„НА ЗГАРИЩАХ“** Продовження трильогії «В Заграві», дві перші частини цього роману «Чорторий» та «Квіти і кров». Третій том, а саме «НА ЗГАРИЩАХ» це справжня літературна рідкість. Незвичайно цікавий зміст, викиченість та щира безпосередність надають цій повісти багато примани та мусять прикувати увагу і найвибагливішого читача.

М. Брилинський: **„ХРЕСНИЙ ВОГОНЬ“** Ці военні нариси написані автором, що брав участь у численних походах та боях світової і визвольної війни, мають крім історичної своєї вартости ще й вартість літературну, з окрема дуже цікавий спосіб змальовання всіх цих подій у формі коротких оповідань, що вяжуться в одну цілість, охоплюючи довгий протяг часу великої хуртовини 1919—1920 року.

ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОВУТУ

II. Річник

ЧИСЛО 2. *

ЛЮТЕНЬ

* 1930

О. Олесь

У Львові

*І ось я знову серед них —
Братів і сестер дорогих...
Я бачу усміхи, вітання,
Я чую стиски теплих рук,
Мов нагороду за вигнання,
За океан сліз і мук.*

*Чогож так боляче мені
В ці незабутні, свіжі дні?
Що знов нестиму хрест вигнання?
Що знов терпітиму?! О, ні!..
Що може зустріч це остання
У другій рідній стороні.*

О. Олесь

О. Олесь у Львові

Олесь — поет вигнанець загостив на короткий по-бут до Львова. І припала честь Льву повитати поета скитальця, що вже одинацять літ коротає невідрадне життя на еміграції в Празі, бодай скромним Літературним Вечером улаштованим гуртом молодших письменників, що обідналися при Червоній Калині під прапором «А ми тую червону калину піднімемо».

Невибагливий був цей Вечір, та щирий і невимушений. Без гучної виставности, без гомінкого шуму уявляв собою скоріше більші сходини великої львівської рідні, як концерт. Це був вечір ніби одної громади, що прийшла привітати в ці невідрадні часи свого найкращого сина — співця краси й сили, та недолі Батьківщини. Приявне на тому вечері львівське громадянство віддавало в особі Олеся шану та співчуття також і тим скитальцям, що караються на вигнанні і тим братам, що за велику Ідею караються там за Збручем на рідній несвоїй землі і на далеких ледяних Соловецьких Островах... Виповнена по береги саля Лисенка вечером 20 грудня була виявом не лиш великої шани для Олеся та зазбручанських братів, але й виявом одної думки та почувань.

На Літературний Вечір Червоної Калини зложилися твори молодих письменників О. Бабія, Софронова Левицького, Матієва Мельника, Меріяма, Шкрумеляка та композиторів Барвінського й Нижанківського. Вступне слово про наш нановіший літ. дорібок та його напрямні виголосив Коструба, потім чергувались рецитації і музично вокальні продукції. Рецитували п. Фіголь, пп. Левицька і Шкварківна. Завдяки їхньому декламаторському хистові виголошені твори вирізьблені умілим словом набирали повноти і сили, а не одна фраза, яка затрачується в устах звичайного

читача, виступила тут могутнім і фінезійним акордом.

Окрім творів згаданих письменників були відрецитовані й найновіші поезії Олеся, що зірвали салю до громових, невмовкаючих оплесків. Прикінці першої частини програми О. Бабій привітав Дорогого Гостя в імені молодих письменників з побажаннями якнайскоріше пережити важке лихоліття та побачити щасливою і вільною Батьківщину, за яку стільки пролилось крові, терпіння і сльоз. Олесь щирим стисненням руки подякував бесідникові. Ця подяка мовчки, повна зворушення — викликала на очах Гостя сльози; в цей мент заблестіли вони також і не в одному оці на салі.

Годиться наприкінці згадати і про музичну частину. Наша надія — один з молодших наших композиторів О. Нижанківський дав себе пізнати львівській громаді не лиш як надійний творець-композитор, але і як мистець п'яніст. Його точка являлася дійсно насолодою і для слухачів знавців і для тих принагідних, що більше відчувають як розуміють.

Відома наша співачка О. Приймова проспівала народні пісні гарм. Людкевича та композиції Нижанківського. Зокрема пісня «Засумуй трембіто» Нижанківського до слів Купчинського зробила на всіх помітне вражіння, а саля невмовкала довго-довго від оплесків.

По концерті відбулася скромна перекуса в гурті близьких знайомих та приятелів Гостя в салях Гостиниці, що протягнулася аж поза північ.

О. Олесь лиш декілька днів остане ще у Львові. Опісля вертає знову в Прагу.

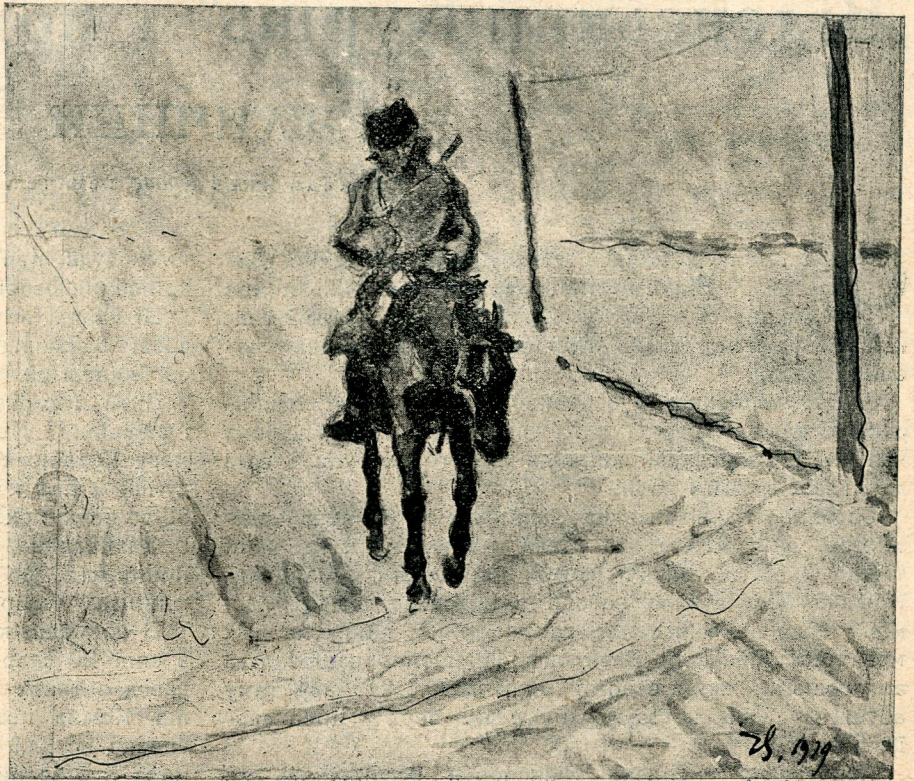
Щиро бажаємо, йому, щоб дні його скитання як найскорше скінчилися і щоб знову Він міг заспівати «Яка краса відродження країни»...

В чотирирокут- нику смерти

(Докінчення)

Про нашого нового «союзника» Денікіна, ми так якби не знали. Денікінців ніде не було видно. Тільки з Одеси приїхало було декількох т. зв. фельчерів і вони заступали наших лікарів, які вже були похорувались. Поза тим приплентався часом якийсь денікінець зі стації, але почувавши себе в районі Галичан доволі ніяково, щезав скоріше як прийшов. Одного разу в якомусь шиночку денікінський сотник висловився в приявності стрільців зневажливо про Україну. Стрільці зголосили про це нашій жандармерії і ця заарештувавши цього старшину всипала йому за кару 25 шамполів. Всі думали, що денікінське командування наробить з цього приводу багато галасу. Але воно прийняло це покарання до відома, та ще признало слухність нашій жандармерії, а якийсь денікінський полковник добавив: «Добре йому так с... с..., нехай не провокує»... З Денікінцями вже зле діялося і було помітно, що вони з дня на день котяться вниз. Тому обходились з Галичанами, як зі збитим яйцем. По злуці з Денікіном Галицька Армія змінила назву на «Ураїнська Галицька Армія» і вже цією зміною зазначували Галичане всюди свою національну окремішність. Українські прапори остентаційно повівали на командах УГА., маяли на залізничних двірцях, та на інших установах УГА, в районі роташування, а Галичане старалися на кожному кроці, виявити зверхні форми української державности і це впадало зразу в очі. Це бачили і Денікінці і чужинці, які випадково заблудили тоді в ославлений «Чотирирокутник смерти». Одного разу зіехала до Винниці, де був постій Нач. Команди УАГ., англійська військова місія, що сиділа тоді в Одесі при денікінським штабі. В честь цієї місії відбулася спільна вечера. По тоастих грала, як звичайно музика, гимни. А що господарями були денікінці і вони казали, що грати. І так по першому тоасти заграла музика англійський гимн для Англіїців, по другім «Ще не вмерла», для Галичан, а як прийшло по третім грати Денікінцям, то не знала що і заграла ... гусарську модну тоді пісню «Оружьем на сонці сверкая». Це найкраще свідчить за кого себе мали тоді Денікінці.

Останні дні грудня проходили під знаком загального денікінського відвороту. В сусідстві Браїлова свобідно господарював отаман повстанців Шепель, а в Винниці та Жмеринці серед Денікінців почалася метушня. Вночі не втихало від перестрелки. Денікінські частини на очах розлітались, пішла деморалізація, яку рідко за війни доводилось бачити. Навіть старшини, і то вищі, не соромились грабіжів. Я сам мав нагоду бачити, як наш стрілець арештував полковника, вже старшого

На Одесу (Рис. І. Іванець).

віком, який розбивав вагони та виносив цукор. Він просився і плакав, коли його приведено до команди двірця. Казав, що має жінку й діти, — що все розлітається, а він не буде мати на далі з чого жити.

Річ ясна, що весь лад на залізницях і по містах вдержували тільки тоді рештки галицької жандармерії. Десять при кінці грудня ми побачили в Браїлові галицькі частини з I-го корпусу УГА., який держав фронт проти большевиків на півночі. Це був 1-ий кінний полк під командою сот. Геніга. Він чвалом пригнав аж з під Калинівки, зробивши за нецілу добу понад 150 км. і то зимою в морози та сніги, коли так важко рухатися кінноті. Це був дійсно рекордовий марш кінноти, та була це заразом і познака, що навала большевицька — вже за плечима.

В кілька днів потім дістали і ми наказ вимаршу на полудне, в сторону Одеси.

Рештки колись славної Бригади УСС. стягалися з тифозних барлогів, щоб знову пускатися кудись далі у невідоме. Кожний зривався серед горячки, і благав, щоб не оставляти його — всі хотіли до останку бути вкупі.

І знову клалися на вози слабосилі стрільці як оселдці і знову плентались за возами тіни. Обози і зи обо — лиш де-не-де гурток піших. Тільки вагітно тагнулись по замерзлій груді гармати зловіщо подзвонюючи крицею.

При відході з Браїлова пішли стрільці на цвинтар, розпрощатися з могилками дорогих товаришів зброї. Сумна і важка картина. Кожний подумав: вам може і краще, скінчилися вже муки...

Високий дубовий хрест підняли стрільці на браїлівським цвинтарі. Хрест цей витягнувши раменами вказував кудись на дві хресні дороги, якими проходили сини галицької землі.

„Віденський Курінь“ і його переїзд до Галичини

Написав Антін Кравс, ген. чет.

Стара і могутча колись габсбурська монархія розпалася. У Відні, столиці держави, закипіло немов у казані. В першому місяці розвалу Австрії і ліквідації фронтів Відень став похожий на великий воєнний табор.

З усіх побоевищ, а особливо з австрійсько-італійського назіждалося туди стільки різних військових частин, що військові команди просто не були в силі дати собі з ними ради.

Особливо на віденських двірцях у ті памяті падолістові дні 1918 р. панувала метушня і хасс, який тяжко описати. Тисячі людей приїждало, тисячі відїждало або шукало нагоди чимскоріше відїхати до мів... Біля потягів стиск, гамір, крики, лайка на всіх мовах австрійського Вавилону. Тут щойно національні антагонізми, яким в армії клав хоч сяку таку таму авторитет начальства, бухнули на верх у цілій своїй повноті.

Прибуваючі у Відень транспорти розбивались на групи по національностям, а не, як досі, по родам зброї, чи приналежности до даного полку. Зникли зі старшинських і вояцьких шапок австрійські «розети», а на їх місце появились національні стрічки і відзнаки.

Тому, що такої маси люда, яка небаром назбиралась у Відні, неможливо було негайно відправити далше ізза браку локотив і вагонів, військова влада по розміщувала поодинокі національні групи по бараках як у Відні так і в околиці Відня. Тут перетомлені боями, походами і тяжкими переживаннями вояки мали змогу принайменше якийсь час відпочати і прийти, так сказатиб, до себе.

Українцям, воякам зі Східної Галичини, призначено бараки в Ляербургу (в X. окрузі міста), ті самі, в яких давніше містилася станиця Українських Січових Стрільців. Ці бараки були муровані і в тому часі находилися в доволі доброму стані. Так само і їх внутрішнє урядження не давало причин до нарікань. Після приділення Українцям тих бараків була полагоджена одна з найбільш пекучих під цю хвилину справ.

Старшини і стрільці були вдоволені, що по всіх скитаннях по альпейських вертепах і напів звирячому животінню по камяних кавернах, після знесилючих фізично і морально переживань під обстрілом ворожих гармат і літаків знайшли тихий куточок, в якому могли пожити як люде. Ту кожний з них найшов спокій, потрібний на успокоення натягнутих нервів. Цей спокій одначе не був і не міг бути повний. Всякому було відомо, що у батьківщині, яка після шести сот літ неволі скинула зі себе пута чужого панування і проголосилась самостійною, від нікого незалежною суверенною республікою, ведеться тяжка боротьба, якої вислід був невідомий, а від якої залежала будучність воскреслої батьківщини.

З одного боку ентузіязм для своєї національної держави, радість з національного визволення, з другого деякий неспокій за розвиток подій на фронті мішались, переливались в душах тих людей, струджених боями за чужу державу. В душі кожного росла жажда

чимнебудь причинитися до побіди своєї армії, до закріплення своєї самостійної української держави.

Ці гарячі патріотичні почування, ця глибока любов своєї батьківщини, які в Українців пробиваються з особливою силою, зродили думку, щоби зорганізувати у Відні повернувших з італійського фронту старшин і стрільців у військову частину і вислати її на підмогу Українській Галицькій Армії. За переведення цієї думки в життя взявся поручник бувшого австрійського 55-го полку піхоти Софрон Шебець*), людина енергійна і запопадлива, заходім якої в найбільшій мірі треба приписати, що ця думка не осталася думкою, а перемінилась небаром в діло.

В розмірно короткому часі поставлено курінь піхоти в силі 20 старшин і 500 стрільців. Цей курінь складався з трьох сотень піхоти і одної сотні скорострільів. Кожна піхотна сотня числила 4 старшин і приблизно по 110—120 стрільців. Скорострільнаж сотня мала 2 старшин і 60 стрільців.

Команду над курінем доручено поручникові Шебецеві. Його адютантом став четар Трач, рівнож з бувшого австрійського 55-го полку піхоти. Наскільки тепер пригадує собі, то першою сотнею в цьому куріні командував поручник Антін Тарнавський, а другою четар Дрогомирецький. Командантом сотні скорострільів був четар Константин Гинилевич. Назвища команданта 3-тої сотні не могу собі пригадати.

Побіч того формовано також батерії, над якими команду обняв отаман, пізніший підполковник УГА Осип Папп де Яноші, з походження Мадяр.

Що торкається узброєння куріня, то піхотні сотні одержали кріси і набої, але сотні скорострільів і батеріям, а зглядно облуді при батеріях прийшлося їхати до Галичини голіруч. На це, що сотня скорострільів і батерії виїхали з Відня без зброї, склалось дві причини. По перше справних гармат і скорострільів у Відні годі було роздобути, по друге їх і так не вдалось було перевезти через чужу територію. В кожному випадку відістано для тих відділів все, що можливе, а передовсім нові однострої, черевики і всяке інше знаряддя.

Біля 15 ладоліста відділи готові були до відїзду. Та відїхати під цей час транспортів з Відня не було так легкою річчю. Залізниця була перетяжена перевозом передовсім Італійців, Сербів, Мадярів, Поляків, себто вояків тих націй, які мали свої держави і за якими було кому упімнутися перед австрійською владою. Тих, розуміється, Австрійці відправляли в першу чергу. Звичайно потяги, що відвозили вояків вище згаданих націй, більше в Австрію не вертали, їх задержували дотичні держави для свого вжитку, а це ще більше утруднювало виїзд з Відня.

*) Софрон Шебець був при кінці 1918 р. іменованій сотником УГА (Вістник СВС, ч. 15, з дня 31 січня 1919 р.) і під той час належав до Групи Південь. Описав був командантом Групи Лютовиска. В травні перейшов з Гірською Бригадою до Чехословаччини, звідкіля виїхав до УГА на Наддніпрянщину. Там помер осіню 1919 р. на тиф. — *Ред.*

Щойно по довгих заходах і біганинах по різних австрійських військових командах і установах вдалося вкінці кінців роздобути один потяг і для Українців. Не гаючи часу посаджено в нього піхотні сотні і гарматчиків. Транспорт був готовий. Дня 20 падолиста о год. 5:45 по пол. виїхав «віденський курінь» з полудневого двірця в напрямі на Брук над Літавою.

З серцем повним бодрости і ентузіязму та з піснею «Ще не вмерла Україна», виїжджали стрільці і старшини до батьківщини, якій вони в тій хвилі були так потрібні. Не місце тут описувати ті глибоко зворушуючі переживання, це почуття радості і надій, що в тій хвилині пронизували душу. — Їх може зрозуміти тільки той, хто сам був учасником цього «ісходу» кількالكітних скитальців по чужині до рідної землі.

О год. 7 і пів прибув транспорт до Брук, де видано йому теплу вечеру. По вечері рушив потяг далше. Над ранком транспорт найшовся вже на малярській території. На станції Бангіда видано куріневі снідання. Після полудня потяг заїхав на станцію Ферець-варош, де Маляри перевели основний трус транспорту. Старшина, який кермував провіркою, показався однак дуже виrozumілим і з потягу не забрано нічого. Ще раз перевели Маляри в транспорті трус на станції Кебаля¹⁾. При цьому трус старшин оставлено в супокою, а перетрушено тільки речі стрільців. Тим разом дуже багато помогла інтервенція отамана Паппа, команданта транспорту. Йому, як Малярів і бувшому малярському старшині вдалося без труду зробити це, що його земляки оставили курінь в мирі і навіть на заховану зброю гляділи крізь пальці.

Цей ночі потиснув порядний мороз і куріневі прийшлося мерзнути в неоплених вагонах і треба було грітися потіхою, що ще два-три дні, а це все скінчиться.

Дня 22 падолиста транспорт переїхав через Гетвань і під вечір прибув до Міскольча. Тут трапився куріневі неприемний інцидент. Біля 6-тої години вечером, саме коли курінь прибув на згадану станцію, заїхав туди також транспорт і малярських вояків, які вертали, здається, з Наддніпрянщини. В переїзді через Галичину, а саме в Стрию, цей малярський транспорт розброїла українська військова влада так основно, що кожному з вояків осталося тільки це, що на йому. Висівши з вагонів в Міскольчі Маляри розуміється вмиль дізналися, що тут задержався український транспорт і постановили на ньому пімститися за Стрий. Счинилась страшна буча, малярські вояки кинулися на Українців і на український потяг з метою відібрати як зброю так і все інше, що курінь віз зі собою. Тільки завдяки енергії команданта стації і урядник в удалося розлючених Малярів дещо успокоїти і повздержати від бійки. Курінь негайно знову всів у вагони і чим скорше відїхав з Міскольча. В цій суматосі ранили Маляри кількох стрільців, кількох ограбили, але на загал інцидент скінчився без значніших шкід.

На другий день, то є дня 23 падолиста рано, курінь приїхав в Шаторай-Уйгель. Там мали транспортів видати снідання. Та склалося інакше; команда стації не тільки не видала його, а навпаки відібрала куріневі полеву кухню і частину харчів (муку і мармо-

ляду). Може бути, що це зарядження стояло в звязку з інцидентом в Міскольчі і мало на цілі відплатитися за Стрий. Це очевидно тільки здогад, бо про причину свого поступку Маляри нікого не інформували. По полудні транспорт прибув до Чопу²⁾. В тому часі в околицях Чопу потвсрилися були большевицькі банди, які нападали на переїздяючі туди транспортів. Щоб не наражатися на цю непотрібну небезпеку, курінь в Чопі задержався лиш зовсім коротко і під вечір прибув до Батю³⁾. На превелике наше здивування в Батю панував взірцевий порядок, хоч і в тамошніх околицях в тому часі не було дуже спокійно. Перед відїздом в дальшу дорогу начальник стації Батю зробив командантові транспорту от. Паппові пропозицію додати транспортів аж до галицької границі малярську охорону. Ця пропозиція була дуже доцільна, бо, як вже було згадано, в тих околицях крутилось чимало більших і менших збройних банд, які промишляли тим, що грабили переїздяючі потяги. Курінь вправді був також узброєний і тими крісами, які були в нього, міг відбивати напади одної чи другої банди, але ужиття зброї на чужій території, навіть проти бандітів, могло створити претекст, який Маляри моглиб використати, щоб курінь розброїти. Пропозиція начальника стації Батю супроти того була незвичайно на часі і за неї треба було йому тільки подякувати.

Охоронний малярський відділ, якого командантом був поручник Стефан Баєр (з Мункачева), забрав зі собою кілька скорострільів.

По цілонічній їзді досвіта 24 падолиста транспорт опинився на галицько-малярській границі. Малярська охорона вернула найблизчим потягом до Батю, а курінь поїхав далше в напрямі Стрия, куди прибув о год. 9-тій рано.

На станції в Стрию в імені полковника Коссака привітав віденських добровольців тодішний командант міста отаман Котович.

Більшість стрільців віденського куріня одержала сейчас кількадневі відпустки для побачення з ріднею. Це не був вправді відповідний час для давання відпусток, але команда куріня мусіла узгляднити це, що курінь складався по більшій часті з людей, які роками не бачилися зі своїми близькими і цілими місяцями перебували в стрілецьких ровах серед страшних нераз відносин. Відмова у відпустках, з того здавала собі команда куріня справу, могла була штовхнути стрільців до дезерції, тому краще було дати стрільцям можливість легально заглянути на якийсь час домів і там пару днів відпочати фізично і морально. І в честь стрільців треба сказати, що вони не посоромили свого куріня і в означений день всі явилися в йому як один.

Пушкарі (артилеристи), тому що на фронті був великий брак артилерійської обслуги, навіть і цієї короткої відпустки не одержали, а негайно рушили під Львів.

Дальша судьба віденського куріня мені невідома. Про те, чи він остався і опісля в такому складі, в якому прийшов з Австрії, чи його розділено поміж інші частини, моглиб певно дещо сказати його старшини.

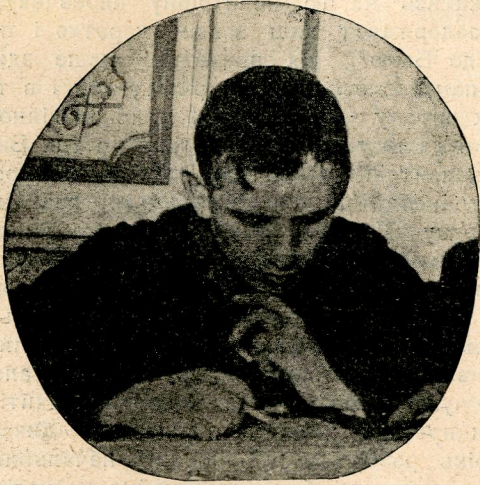
¹⁾ Містечко біля Будапешту. — Ред.

²⁾ Тепер під Чехословаччиною. — Ред.

³⁾ На шляху Чоп-Мункачів. — Ред.

Отаманщина

Написав Михайло Серета, полковник Армії У.Н.Р.

Отаман Шепель в однострою Української Галицької Армії на передодні виступу на Винницію за оперативною працею.

II

Отаман Шепель

Червоноармійці прозивали Шепеля „Ванькою-встанькою“. В Росії такі ляльки — Ваньки-встаньки — продавано у Тройце — Сергіївській Лаврі. Цікава лялька: яким кінцем або боком не поклади її на тверде місце, вона зараз схопить на ноги.

Деякі раз радянська преса подавала до відома, що „банди“ Шепеля ліквідовані назавше, а самого Шепеля перевезено до Москви. Минав тиждень, другий, коли це у Винниці, або в Проскуріві, або в іншому місті, населення читало заяви Шепеля, які хтось у ночі розкидав на улицах:

— Цього числа я повернув з відпуску і приступив до виконання своїх обов'язків.

Отаман Шепель

У місяці квітні 1921-го року С. В. Петлюра сказав:

— Аби я мав під рукою 3—4 отаманів таких, як Шепель, певно, що в осені булиби всі ми дома.

Така була слава про отамана Шепеля. А сам він був непоказний, худорлявий, низенького росту, з блідим, сухим обличчям, на якому сторчав зовсім не гармонійно великий ніс. Мав вигляд хлопця 16—17 років; вигляд зовсім не бойовий, проте доладний в справах конспірації та агентурної праці. На весні 1919 року повстанчий відділ і сам отаман Шепель, завдяки провокації, були заборані більшовиками до полону. Підчас внесення полонених до списків, старший вартовий, скинувши оком на сухорляву хлоп'ячу постать Шепеля, суворо гукнув до нього:

— А тебе чого здесь нужно, малец! Пашол вон отсюда, дурак!

І схопивши його за комірець, випхнув отамана за двері.

В літі 1921. року Шепель з Паньковецьким Іваном переходили Збруч, прямуючи до Літина, в районі

якого мали підняти повстання. За пазухою і в кишнях мали вони дешевенький крам — нитки, голки панчошки; — самі удавали зі себе звичайних дрібних контрабандистів. Перейшли Збруч і, на тобі, де не візьмись, суне на них червоноармієць.

— Стой! Ваші документи?

Шепель липнув очима раз-другий то на червоноармійця то на Паньковецького, почував потилицю, почував ще десь понизче, а потім як заголосить, ніби баба по покійнику, як накинеться на Паньковецького:

— Он-бач! Мама казала, щоби взяли документи. Ой, що будемо робити, як спасти нам крам!

— Не спасьош брат! — звеселився червоноармієць, почувши про крам: — Давай сюда крам. Можеш, сопляк, уходишь себе по добру і здорову. А ти, брат, того... підозрітельний, — звернувся він до Паньковецького: — Пойдем со мной в караулку.

На весні 1920. року Шепель замислив похід на Винницію. Треба було розвідати конче у Винниці, якими силами оперують большевики і де розміщені їх штаби. І в першого стрічного дядька купив він пару волів і воза за 350 рублів у золоті, наготив на воза сіна і різки і тихенько подався на Винницію. — Гей! дабе! Щоб ви повиздыхали! — ремствує він на волів, коли минала воза большевицька розвідка. Поблизу Винниці зупинила його польова варта:

— Куди прьош, чортова кукла?

— Повилазило, чи що! — огризнувся отаман — не бачиш хіба?

— Тьфу на ідіота! — сплюнув старший з них.

— Матері своїй під спідницю, — побажав Шепель.

По такій приємній розмові варта рекувізувала отаманське сіно, винагородивши Шепеля квітом замість грошей.

У Винниці наш штаб обмяняє квітанцію на денгі, — обнадіяли вони отамана на працання.

Цей квіт в руках отамана був прегарним документом, з яким він обїздив всю Винницію, розшукуючи штаби і вимагаючи від них грошей. Скрізь зустрічав він одну відповідь:

— Кулак, міроед! Ми революцію спасаєм, а ти деньгі... Вон отсюда, сволоч!

Завдання своє отаман виконав, і в недалекому часі Винниція була в його руках. Походив він зі села Вонячина Літинського повіту і був сином звичайного селянина. Приймав участь у світовій війні, на якій придбав рангу „прапорщика“. До весни 1919. року був непомітною, навіть незвичайно смирною людиною, користуючись любовію і довірям від селян. Селяне величали його так:

Наш Яша...

На весні 1919. року, коли совітські війська окупували Україну, дядько Шепеля, селянин Кирпач і брати Іван, Тодось і Харитон Паньковецькі закликали селян Вонячина та Баринивців до протибольшевицького повстання. На отамана над повстанцями запросили Яшу Шепеля. Казали йому:

— Ти розумієшся на маневрах і на зброї, то тобі і книжки в руки.

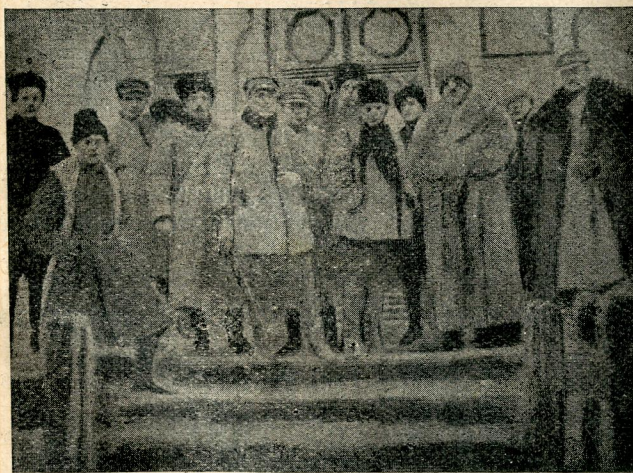

Шепель погодився. Почислив військо — 4000 повстанців, однак ні рушниць, ні гармат, ні кулеметів; було декілька десятків ручних гранат. Так з голими руками і пішли 3-го мая здобувати Літин. На перших кроках пощастило: поблизу Літина піймали польову варту, що стежила за околицями міста, і відібрали від ньої кулемет „Максима“. З кулемета сипнули по Літині, самі розсипалися у лаву і з різних кінців вийшли на майдан. Хто не встиг задалегідь лишити міста, той опинився в обіймах повстанців. З Літина Шепель перекинувся на Хмельник, у якому совітська влада замкнулася у дідичівському замку. Алеж замок тепер не був перешкодою для повстанців, бо з Літина вони привезли гармати. У Хмельнику Шепель дав війську відпочинок, поділивши його на сотні і настановивши сотників. Скориставши з відсутности Шепеля, большевики знову пригорнули до своїх рук Літин. Знову вирушив проти них Шепель, погромив і затримав за собою Літин вже на довший час. Якраз з Волочиск наступали війська Директорії і гнали перед собою большевиків до Київа.

В місяці грудні 1919. року Україна опинилася в руках Добровольчої Армії. Рештка військ Директорії подалася в запілля ворога. Отаман Шепель знову мобілізував своїх повстанців, з якими оточив важливий для добровольців стратегічний пункт Жмеринку. Проти повстанців зі Жмеринки виїхало два панцирники, які обсіпали їх таким шаленим вогнем, що ті не знали, куди ховатись і як спасатись. Спас положення Альоша Кушнірів, циган по походженню, який удавав зі себе черкеса. Була у нього шкапа, теж циганського походження, алеж зі слів Кушніріва, коли йому повірити, то був призовий англійський скакун. Підчас страшного гураганного вогню надумав Альоша спасти свого скакуна: сів на нього і чкурнув у бік, де, здавалося, ворога не було чути. На його біду, напоровся він на польову варту з Галичан, які на той час були союзниками добровольців, а зараз захищали підступи до бронепотягів. Побачив Альоша, що нікуди подітись; запозичив, як то кажуть, у вовка сміливости, погнав в карієр коня, а сам, що було духу, лементує до Галичан:

— Повстанці Шепеля захопили Жмеринку! Шквар з кулеметів.

Ті подумали, що Альоша — посланець зі Жмеринки, і шпарнули, та ще як... Бронепотяги, почувши

Отаман Шепель поміж старшинами Укр. Галицької Армії.

Отаман Шепель

на своїх тилах огонь, ушилися, куди — це і до нині невідомо. На Жмеринці ще гірше було: там не знали, куди тікати і переховувались у місцевого населення. Коли повстанці увійшли в Жмеринку, вони не знали, де подіти все те майно, що залишили добровольці. Закликали зі села Івчи 400 возів, навантажили ріжним добром, однак усього не забрали.

Розгулятися довго на добровольчих тилах Шепелю не прийшлося: Денікінці несподівано відкотилися до моря. Їх місце заступили большевики. Для Шепеля випали часи жертвенної праці. Старокоштантинів, Літин, Летичів, Межибож, Хмельник, Винниця, це був єдиний район, де большевики не почували себе господарями. Погонять його з Межибожа, чують, він верховодить вже у Хмельнику; оточать великими силами Хмельник, а він наведе лад у Летичеві. Ванька-встанька — той годі. Нарешті большевики махнули на нього рукою, не чіпали: мали свої гріхи, які вигідно було під такий час звалити на Шепеля. Шепель користав з такої нагоди і провадив працю у іншому напрямку. Одного дня у Винниці, в базарний день, на майдані звернулася до селян з промовою старенька підсліпувата бабуся. Спираючись на палицю, вона гостро і влучно почала глузувати з большевицької влади. Далі не витримала і давай улещувати селян:

— Що ви за Українці! Ви дбаєте лише про своє пузо. Скажіть на ласку Богу, чого ви сидите, стуливши ось так руки? На що ви чекаєте? Ідіть добрі люде у Трибухівський ліс, де зустріне вас отаман Шепель: він дасть вам добру пораду, що робити.

Селяне з такого дива покидали і воли і вози, оточили навкола бабусю та тільки потакують їй:

— Це наша бабуся! Правда, правда твоя, бабусю! І де оце ти золоті такі слова винайшла! Будемо всі в Трибухівському лісі!

Де не взялася большевицька міліція, певно довідалася про агітацію на майдані. Кинулася сюди, туди, алеж від бабусі і сліду не лишилося... то був отаман Шепель.

Коли арештували його батька і розглядали його справу у Винницькому ревтрибуналі, отаман в одягу сестри-жалібниці відбув процес батька, подавши декілька реплік членам ревтрибуналу.

Після агітаційної підготовчої праці Шепель давав наказ своєму начальникові штабу сотникові Особли вому (пізніш сот. Саранчі) про виступ. На селах і хуторах пішов незвичайний рух: селяне викопували зпід землі рушниці, набої; зпід стіжків соломи вигрібади кулемети, гармати; з лук та лісів приводили коней. На протязі дня все було наготові до виступу.

В літі 1920. року Армія У.Н.Р. в союзі з Польщею котилася під самий Київ. В листопаді тогож року вона евакувалася до Польщі, де була вже на довгий час розміщена в таборах. Отаман Шепель деякий час залишився на своїх землях. Перебрався врешті до Польщі, бо був викликаний Юрком Тютюнником для обговорення важної справи. Отаман Тютюнник замислив підняти на Україні грандіозне повстання і запрошував до підготовчої праці отамана Шепеля. Шепель погодився.

1-го липня 1921. року він з Іваном Паньковецьким перейшли Збруч і після довгих митарств і різних пригод дісталися до Трибухівського лісу, що належав колись графові Гроховському. У лісі на них чекали Паньковецькі Тодось і Харитон, Мандриляк та інші, що перейшли Збруч перед отаманом, яко його авангард. Другого дня на телеграфних стовбурах поздовж шляху були подані оголошення такого змісту:

Цього числа я повернувся з відпуску і вступив до виконання своїх обов'язків. Всім, хто був звільнений мною терміново на відпочинок, наказую прибути в Трибухівський ліс для реєстрації.

Отаман Шепель

За який небудь тиждень, два, і отаман Шепель мав у своєму розпорядженні декілька сотень добре вишколених козаків. Про харч, одяг, зброю отаман не турбувався: щодня все це місцеве населення підвозило до ліса, і так організовано і педантично, що здавалося, ніби цією справою керує досвідчений інтендант. Навколо ліса, на великих шляхах, на ніч виставлена була стежа, що контролювала пасажирів. Першим був арештований політичний комісар з особистими від Совнаркому дорученнями матрос Сердюк. Коли його запитали про документи, він огризнувся:

— Ви знаєте, хто я? — визвірився він, перерахувавши всі свої титули високого службового положення.

— Еге! Такого ми і шукаємо, — іронічно загомоніли козаки.

Комісар зрозумів, що перед ним Українці; почав викручуватись:

— Дуже радий вам, панове. Давно я шукаю влучного менту дістатися до повстанців, аби з ними прислужитися Україні, — брехав він перед непевною аудиторією.

На 1-го листопада організаційна підготовча до повстання праця була закінчена, і Шепель нетерпляче вичікував отамана Тютюнника. Як відомо, Тютюнник був погромлений кіннотою Котовського. 359 Українців, що дісталися до полону, постріляно в м. Базарі. Така недоля загрожувала і отаману Шепелеві. Значні сили кінноти і піхоти з гарматами оточили зі всіх

Козак Альоша Кушнірів під Жмеринкою.

боків ліс і наближалися до яру, в якому містився штаб Шепеля. Коли большевицька лава досягла берега яру, вона помітила на дереві козака, який несамовито галасував:

— Товариші, не стріляйте! Іжи Богу зараз злізу.

— Слезай с... с! — згвалтувала лава і кинулася до дерева. З дерева, як ті горіхи, посипалися на них бомби, одна, друга...

Счинилася нечувана паніка; утворився прорив, через який, як через широку браму, вийшли на вільний простір повстанці. Отаман Шепель був фаталістом. Він казав:

— Від ворожої руки я не загину.

Він не помилявся. Над самим Збручем його забив револьверним стрілом свій зрадник-повстанець, котрий повертався назад і мав реабілітуватись перед большевиками.

**ПРИЄДНУЙТЕ
ПЕРЕДПЛАТНИКІВ**

Степи розлеліяні,
 Степові квіти розмріяні,
 Ревуть Дніпровії пороги...
 Закуті в сталь полки,
 Шумлять хоруговки,
 Стугоняють під копитами дороги.

Лунає княжий глас, як дзвін:
 „Над Дін, дружино, над Дін!
 По славу і по перемогу!“
 А верху древа кличе Див:
 „Мечі для вас я насталив,
 Не піддавайтесь Дажбогу!“

І бились день, і бились другий,
 Непереєднані потуги
 І — б'ються так ще й доси...
 Поникла степова трава
 І вянуть з туги дерева,
 Дніпро на порогах голосить.

Між Білою Церквою і Мотовилівкою

Написав А. Крезуб

(Продовження)

Погляньмо, з якого становища виходила Стрілецька Рада і Командування ОЗСС., протиставляючи ширшому плянові Оперативного Штабу свій власний, звужений умовою прецизности його виконання та подробиць. Стрілецьке Командування — каже Кучабський — обсудило становище так: «Хоч звідусіль стрілецькі висланики¹⁾ доносять, що «тільки кликнути, а народ повстане», то в найкращому випадку слід рахувати, що повстанчі селянські маси будуть слабо зорганізованими ватагами, нездатними до великих маршів і тому без значіння для бою за столицю, бо важко буде їх скупчити під Києвом. В найгіршому ж випадку стрілецькі висланики можуть помилитися, бо хоч маса палає ненавистю до гетьманщини, то научена кровавими досвідами повстань в літку, взагалі не здвигнеться. Залізниця в руках Німців, а міста в руках добровольчих московських військ означають для гетьманщини можливість скупчення такої величезної чисельної переваги проти Стрілецтва, що якщо воно прогає час, чекаючи на селянські ватаги, то буде розгорчене без сліду». Так обсудивши положення, Стрілецьке Командування — говорить далі Кучабський — прийняло самотньо можливий, хоч об'єктивно беручи божевільний плян: «Виступаючи на повстання, С.чові Стрільці не можуть прогаяти ні одної хвилини. Вони мусять підїхати потягами аж у столицю і взяти її знечеваю з одного удару у вуличних боях. Вправді неймовірно шанси перемоги, бо проти Стрільців виступлять не лише московські добровольчі частини, але, бути може

і Німці, алеж все одно доведеться полягти. Краще це зробити на вулицях столиці, щоби принайменше не задушено Стрілецтва потайки десь далеко в глухій полі²⁾».

Жерелом односторонности в заложенню і вузькості у виконанню стрілецького пляну, виходить з повищого, був скептицизм в оцінці вартости для повстання селянських мас. Стрілецьке Командування, маючи на оці якнайскоріше захоплення Києва, навіть тоді, коли селянство сейчас відгукнулосьби (як це потім і сталося) на призив Директорії, не втягало його в свої калькуляції, не робило собі ніяких надій на використання його як боевої сили. Що більше, Стрілецьке Командування числилося навіть з цим, що село взагалі не ворухнеться і оттой саме момент виправдує до певної міри його «божевільний плян».

Зокрема Ахілевою п'ятою оперативної концепції Стріль. Ком. були ілюзії щодо становища Німців у випадку повстання. Найважлишою ціллю стрілецького пляну, як ми бачили, було захоплення столиці. Чи це проти волі Німців було можливе? Рішучо ні. Це добре знало і Стріль. Ком. і по всій імовірности числило, що німецьке військо в боротьбі Директорія-гетьман задержить нейтральність. Для такого оптимізму одначе в цьому часі не було ніяких підстав.

Правда, після вибуху революції в Німеччині, абдикації цесаря Вільгельма II. і заведення вояцьких рад в німецькій армії, змінився настрій у німецького вояка, але все те прийшло щойно пізніше, після 9 і 11 падолиста, а стрілецький плян був готовий при кінці

¹⁾ Команда ОЗСС. розіслана була по цілій майже Україні своїх старшин і підстаршин для вербування добровольців. І тих певно на думці має Кучабський.

²⁾ Кучабський: тамже.

жовтня. Зрештою відомо, що Німці, хоча навіть за-ключили з Директорією УНР. договір, в якому зобо-в'язувалися бути нейтральними¹⁾, не додержали слова і небаром потім активно виступили проти Республі-канської Армії (як тоді називалися офіційно повстанчі частини Директорії).

Перед самим повстанням, каже Винниченко, пробу-вано в'яснити становище провідників Німецької Во-яцької Ради в Києві до протигетьманської акції, але добитись від їх цього не було можливо. Представники В. Ради давали такі відповіді, що не можна було бути певним, чи німецьке військо виступить по стороні гетьмана, чи ні. Томуто зрезигнувала Директорія з пля-ну негайного опанування Києва). «Колиб ми прийняли цей плян — говорить Винниченко — і рушили зразу на Київ (як це проголошували Січові Стрільці — А. К.), то могли стикнутися з німецьким військом. Воно нас безперечно розбилоб одним махом і вся справа революції потерпілаб велику поразку³⁾.» І це певно бу-лоб сталося.

Бо представмо собі таку ситуацію: одного дня в по-чатках падолиста (тоді, коли в Німеччині не було ще революції, а в німецькій армії Жовнірських Рад) на Київ нападає якась військова часнина, яку, розу-міється, булиб в столиці сейчас охрестили бандою. І от ця частина займає залізнодорожню стацію, за-чинає стрілянину, словом підносить в йому страшну паніку і посувається в центр города. Чи дійсно Німці, яких було в Києві біля 20 тисяч⁴⁾, ці самі Німці, які сважалися на Україні остоею ладу і порядку, горді зі своїх побід, без дозволу яких на Україні і дихнути сво-бідніше ніхто не важився, булиб позаходили в свої казарми і спокійно приглядалися цьому видовищу? В це, мимо найкращої волі, годі повірити. Наяпаки є певним, що німецька залога булаб сейчас виступила проти С. С. та Залізнодорожного полку, що мав до них приєднатися і в протягу короткого часу напад бувби зліквідований.

Такі перспективи розгорталися перед стрілецьким пляном повстання. Епілогом стрілецької геройської епопеї, стрілецького удару, булаб цілковита загибель Загону, в буквальному значінню загибель від гетьман-сько-російських і німецьких куль та багнетів. Справи

повстання це булоб помогло мало або й нічо. Вели-чезний здвиг українського народу без стрілецького ядра, без стрілецького проводу, мимо своєї стихійности бувби не набрав цієї розгонової сили, яку вляля в цілий рух якраз Січові Стрільці. Повстання без участі Стрілецтва булоб не прибрало ніколи форм дійсної війни проти гетьмансько-російського панування, а бу-лоб розплилось в партизантку без національно очерта-ного обличча. Це в кращому випадку. В гіршомуж повстання могли захопити в руки большевики від самого початку.

На щастя дальшої боротьби за державну незалеж-ність України події розвинулися в такому напрямі, який переведення стрілецького пляну в його первісній формі зробив безвиглядним. Дня 7 пад. іменно одержав О. З. С. С. від гетьмана наказ виїхати на лінію Жме-ринка-Волочиська, але Управа Залізниць не доставила потрібних вагонів для переїзду туди, а зглядн⁵⁾, як плянувало Стрілецьке командування, для нападу на Київ. Так минуло кілька днів. Аж щойно 15 пад. С. С. роздобули потрібні їм вагони, але для виконання сво-його наміру було вже пізно, бо того самого дня ран-ком на мурах Києва появилася відозва Директорії, лі-квідуюча гетьманщину і завзиваюча український народ до зброї. Тепер числити на заскочення гарнізону Києва і на нагле опанування столиці, не могла і найсміли-віша фантазія. Тим робом сама судьба охоронила С. С. в д певної майже загибелі на вулицях Києва і зберігла їх талан та сили для органзації повстання у всеукра-їнських розмірах.

Здавалосььби, що супроти цих подій плян С. С. буде закинутий, а його місце автоматично займе плян Опер-ат. Штабу, повільної і систематичної організації і формування повстанчих мас в правильну армію. Воно було тимбільше правдоподібним, що тепер не було ніяких виглядів не тільки на опанування Києва «з одного удару», але навіть осягнути несподівано і непомітно його пері-фері. Гетьмансько-російські вій-ська, заалармовані відозвою Директорії, приймали заходи для оборони столиці.

Дальше умова Директорії заключена ранком 17. з представниками німецької Київської Великої Жов-нірської Ради в білоцерківських бараках, якою Німці зобов'язувалися додержувати нейтральности, оставляла Директорії час на організаційну працю, на будову со-лідних основ під дальшу акцію⁶⁾. Тепер Директорія не потребувала ставляти всього на одну карту, не потре-бувала грати va banque, висилаючи самих С. С. на Київ. Бо щодо чисельної переваги, на разі то є в пер-ших чотирьох-пятьох днях повстання, то вона безумовно була по стороні гетьмана чи там ген. Келлера, »глав-

¹⁾ Приготовляючись до проголошення федерації України з Мос-ковщиною, гетьман Скоропадський постановив за всяку ціну по-збутися С. С. Зпочатку хотів він було роззброїти їх таки в Бі-лій Церкві, а коли це не повелосся, рішив спровадити їх в Київ (під покришкою, що вони стануть може навіть його охороною) і тут упоратися з ними. Тимчасом 5 пад. з'явилась до його де-легация від Гал. Української Національної Ради з прохан-ям о допомогу. Скоропадський имився за цю пропозицію і обіцяв вислати С. С. на лінію Жмеринка-Волочиска, звідкіля вони мали перейти до Галичини. В склад згаданої делегації вхоили др. О. Назарук і інж. Шухевич. Розмову делегації з гетьманом Скро-падським і повстання проти його представив др. Назарук в своїх спогадах п. з. «Рік на Великій Україні».

⁶⁾ Цей умови, як відомо, Німці опісля відпекалися і заявили, що представники В. Ж. Р., які їздили в Білу Церкву для пере-говорів з Директорією, не були уповноважені до її заключення. (Порівнай: др. О. Назарук, Рік на Великій Україні. Стор. 22 і 44-45). Але в перших днях повстання цього ніхто не міг знати, щоOberкоманда і В. Ж. Р. зломлять умову.

¹⁾ Порівнай: А. Крезуб: Перша умова Директорії УНР. з Нім-цями з дня 17. XI. 1918. «Літературно-Науковий Вістник», 1929, кн. V, стор. 458—464. Там наведено також текст умови.

²⁾ Дня 9 падолиста, як відомо, абдикував цар Вльгельм II., а в два дні пізніше, то є 11., соц. дем. Ф. Шайдеман про-олосив Німеччину республікою. Того самого дня заключило НВК з Ан-тантою збройне замиря, 12 пад. потворилися по нім. військ. ча-стинах Вояцькі Ради. Коли зважити, що Директорію вибрано в ночі з 13. на 14., то ясно, що члени УНС. для точнішого обго-ворення справ з провідниками Київської В. Ради мали незвичай-но мало часу. На засіданню делегатів Великої Жовнірської Ради (В. Ж. Р.) в Києві, 13 падолиста, була принята вправді така точка: «Товариші не сміють вмшуватися у внутрішні справи українського населення» (порівнай: Gelshorn, K. Lic: Mit den deutschen Truppen in der Ukraine. Стор. 24). але чи це в дносилося де повстання, не знати. Систематична агі ація серед членів ВЖР. в користь Директорії мала начатися щойно після 21. падолиста, то є після приїзду в Київ делегації Буковинської Національної Ради в складі Др. Кордуби і Безпалка. Цей останній і чет. д-р Давид богато мали помогти Директорії, (Порівнай: Гр. Микитей: Памяти приятеля укр інського народу. «Рада» ч. 35, з 25 вересня 19.8 р.). Між іншими також большевики старалися зскати деяких членів В. К. для своєї справи, але це їм не дуже-то поща-стило. (Порівнай: Хейфец А.: Під німецькою окупацією. В Збір-нику «Під гнітом німецького імперіалзму» [Харків], 1927 Держ-видав. Стор. 94—97).

³⁾ Винниченко: тамже. Стор. 122.

⁴⁾ Таке число вписав в своєму дневнику Винниченко під датою 28 падолиста. (Відродження нації. III. 157).

нокомандуючого» гетьмансько російськими відділами¹⁾ Тепер, коли Німці заявили, що не будуть втручатися в боротьбу, Директорія могла спокійно глядіти в будучність. Час працював в її користь.

Повстання розросталося з дня на день чимраз більше і було очевидним, що цій розбурханій стихії ні гетьманські «корпуси», (що числили по кількасот людей і то переважно російських старшин), ні розкинені по цілій Україні, здеморалізовані грабінками, п'ятикою і хабарництвом «карательні отряди» не встояться. Два-три тижні напруженої організаційної праці і Директорія силою розвитку подій мусіла стати паном ситуації. Окружити Київ після цього і взяти його чи то боєм чи прямо голодом — було дрібницею. Опущені Німцями, розбиті по цілій Україні гетьмансько-російські відділи захищати столиці самі були б не відважилися.

Та вийшло інакше. Січові Стрільці, забезпечившись устною умовою щодо нейтральності зі сторони німецького гарнізону в Білій Церкві, не вижидавши ніякої підмоги, не зважаючи на ніщо — двинулися на Київ.

По полудні 16. падолиста, 1ша сотня С.С. заняла Білу Церкву, а під вечір 2-га сотня, кілька скоростріль в і одна гармата, під загальною командою сотника (тоді) Сушка виїхала на Хвастів²⁾. Перед полуднем 17. — надїхали туди і решта сотень Загону, а також його команда і Директорія. В Білій Церкві залишилося тільки постачання і двох старшин (сотники: Бісик і Домарадський), яким доручено формувати з майбутніх повстанців, селян доколичних сіл, військові відділи. І так Командування С.С. переперло свою думку і його плян став основою дальших воєнних дій.

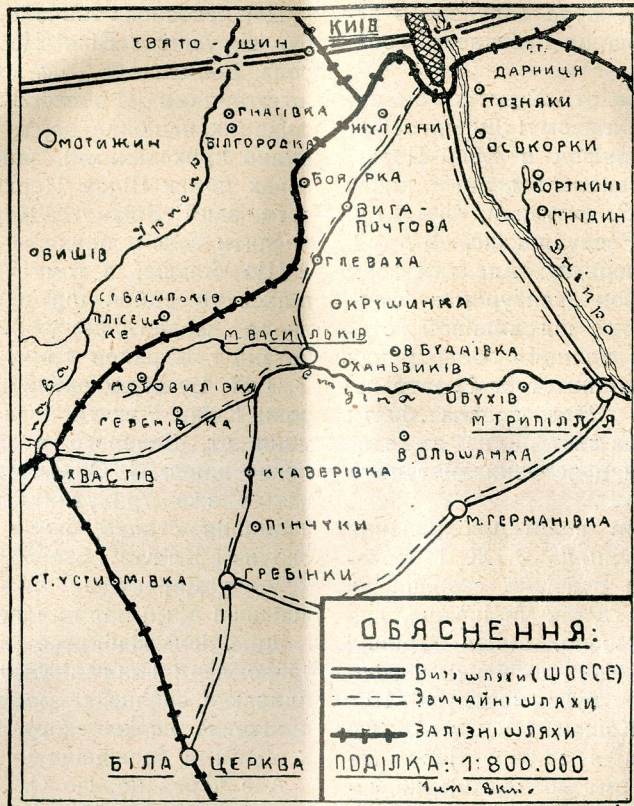
Певна річ, що тепер цей плян був скорочений і подїями скоригований в цей спосіб, що закінчення його відпадало. Появитися нагло на вулицях Києва, взяти його або згинуть в йому, лежало поза об'ягами можливості. Але основна його ідея, то є операції на залізнодорожній лінії і резигнація з оперативної бази, залишалася. Та навіть тепер плян Операт. Штабу в супротивстві плянові С.С., коли розглядати його зі становища «здорового розуму» — був більше прийнятний і реальний, а рішення С.С. газардною грою...

¹⁾ О силі О.З.С.С. в хвилю виступу проти гетьмана Скоропідського, то є 15. сказано точніше в статті: А. Крезуб: Бої за Львів, а Наддніпрянські С.С. «Календар Червоної Калини на 1930 р.

²⁾ Деякі учасники тодішніх подій в своїх спогадах твердять, що цим збірним відділом командував сот. Черник (порівнай: В. Дедковський, 1919 рік. «Свобода» (америк) Ч. 153-154, а також пра О. Назарука: Рік на Великій Україні, стор. 18.) і що він вів переговори з хвастівськими Німцями. В дійсності цим збірним відділом, як це сказано в горі командував сот. Сушко і цей переговорював з Німцями. Сот. Черник приїхав в Хвастів аж наругий день перед полуднем.

Плян Опер. Штабу ми вже знаємо. Він в конкретному випадку Білу Церкву робив оперативною базою, а оперативними лініями на Київ, по всій правдоподібности, був би вибрав шлях Біла-Церква — Васильків або Біла Церква — Германівка. Січові Стрільці натомість своєю оперативною лінією вибрали залізнодорожний шлях Біла Церква — Хвастів — Васильків, а з бази майже зовсім зрезигнували. Оставлення в Білій Церкві кількох урядовців постачання і двох строевих старшин не можна толкувати як намір створити там оперативну базу, бо з її поняттям нерозлучно зв'язані також міри приняті для її охорони. А для охорони Білої Церкви Командування С.С. не залишило ні одної чети. Після виїзду Загону на Хвастів його «базу» міг зліквідувати навіть найменший гетьманський відділ.

Але війна є завжди грою. якої вислід ніколи не дасть передбачитися. О цьому, скільки різних випадків, скільки різних, передтим незамітних, або взагалі неувявлених чинників як матеріальних так і моральних, має вплив на її хід, розвій і результати, можна переконатися з історії кожної війни. Коли ходять про світову війну, то вистарчить вказати от хочби на битву над р. Марною і на фатальну в ній ролю одної людини, то є підполк. Генча. Взагалі на доказ повище сказаного можна наводити примірів без ліку, з нашої останньої визвольної війни очевидно також. А всежтаки війна має свої залізни закони, яких цей, хто хоче побідити, знехтувати не може. Це не значить, що кожний полководець мусить бути знайомий з абстрактною теорією воєнної штуки, що він мусить ці теорії памятати. Ні! Він може їх і не знати, він може бути незнайомим ні з Кляв-

Околиці Києва

зевіцом, ні Жоміні, ні писаннями інших воєнних письменників і теоретиків, але дар, інтуїтивно ділати по законам війни, він мусить мати.

Між іншим до таких основних законів війни, що обусловлюють побіду, належить ясне усвідомлення собі цілі, до якої стремиться, і тверде рішення досягнути її за всяку ціну. Тверда воля і рішучість ділання в деяких випадках справляють похибки зроблені на початку кампанії і війну, розпочату під некорисними авспіціями, доводять до бажаного вислїду. Це теоретичне міркування можна віднести і до дій С.С., в перших днях повстання. В їхньому стратегічному і оперативному пляні знайдеться може не одно суперечне з теорією воєнної штуки, але С.С. відмовити годі одного, а саме: вони знали, чого хотіли і до своєї цілі постановили дійти без огляду на небезпеки і перешкоди.

Можливо, що воєнний фахівець по аналізі стрілецького пляну дійде навіть до висновку, що він дійсно був божевільям. Бо поминувши все інше, вже

ці самі два факти, що Стрілецьке Командування, в намірі за всяку ціну і то якнайскоріше йти вперед, резигнує зі своєї бази і свою судьбу цілковито зв'язує з залізницею, вистарчить, щоби дійти до подібного заключення.

Бувають випадки — говорить німецький воєнний письменник фон дер Гольц (v. d. Goltz: Kriegführung), — що на базу можна не звертати уваги, але цілковита резигнація з неї є завжди »ein Sprung ins Dunkle« (скоком в незвісність). Щож до вартости залізниць як оперативної лінії, то також немає у воєнній науці двох думок; що звичайні земні дороги для цієї цілі дальше пригожі. Залізнодорожні шляхи, як оперативні лінії є незвичайно вражливі; їх найскоріше можна перервати, знищити, замкнути і взагалі зробити безжиточними. Зокрема щодо С. С., то для їх ужиття залізниця в перші дні повстання було одержано з великою небезпекою. В чому лежала ця небезпека, поба чимо з дальшого.

Ранком 17., як ми сказали, на ст. Хвастів опинився цілий Загін С. С., wraz з командою і Директорією. Два дні передтим німецький гарнізон в Білій Церкві обіцяв неутральність, перед кількома годинами також представники київської В. Ж. Р. заручили, що Німці не виступлять активно проти Республіканської Армії. Значить, все нібито було в порядку. Але тимчасом у В. Ж. Раді, почасти під впливом авантюриста французького конзуля Еннота, почасти під впливом гетьманських мільйонів¹⁾, а вкінці під впливом Оберкоманди настрої очалали мінятися. Прихильники строгої неутральности оказались в меншості. Верх почала брати противна »партія«, та, яка хотіла заступитись за гетьмана і російські дружини і проти повстання виступити активно.

Годі сказати, на котрому дні повстання рішення виступити проти Директорії прийняла В. Ж. Р. остаточно: В кожному випадку діло було не скоріше, як десь дня 19 — 20 листопада.²⁾ Та так чи інакше, для ліквідації повстання було вже пізно. Січові Стрільці в тім часі розбили вже гетьмансько-російські відділи біля Мотовилівського ліса (діло було пополудні 18.), злучилися з Чорноморським Кошем (19. пад.), що надіхав з Козятина і Бердичева, і заняли Васильків (стацію і город), та взялися там до організації селян-повстанців

Та гаразд, що В. Ж. Р. і Оберкоманда прогаляли догідний момент, що вони спізналися. Але що могло статись, колиб В. Ж. Р. і Оберкоманда 17. або 18. до полудня, тоді коли всі »сили« Директорії стояли скупчені в Хвастові на стації, були рішилися зліквідувати повстання. Німецькому гарнізону в Хвастові, колиб він був на час одержав відповідний наказ, справитися з С. С. не представляло ніяких майже труднощів. Вистарчило ці два чи три ешелони, в яких містилась тоді »армія« Директорії, обставити кількома скорострі-

лами (а тих Німці мали доволі) і в разі спротиву »перепустити« по їх кілька скорострільних лент. З вагонів С. С. не мали змоги навіть оборонитись. Німці, взявши в перехресний огонь, могли висічи цілий Загін wraz з повстанчим правительством, що називається, »до ноги«.

Та найбільше небезпечним моментом на протязі цих двох днів був без сумніву південь 18 листопада, тоді коли одна сотня виходила на край Мотовилівського ліса, друга виїжджала зі ст. Хвастів, а зі сторони Василькова по залізній дорозі стали, на стрічу С. С., наближатися гетьмансько-російські відділи. Тоді справитися з Загоном, хвастівським Німцям булоб дійсно забавкою. І тому саме С. С., вирушивши по залізній дорозі на Київ, можна сказати, поставили все на цю карту, що дуже легко могла бути битою...

Цей небезпеки звичайно не могло бути, колиб Загін був вирушив з Білої Церкви земними шляхами в сторону Василькова. По дорозі вже він був би »обріс« повстанцями з доколичних сіл і то сіл переважно свідомих національно, а що головне, з великими (очевидно прихованими) запасами всякої зброї. В багатьох селах поміж Білою Церквою і Васильковом існували організації Вільного Козацтва і на ті можна було числити зовсім певно.

Що більше, в тому часі піднявся був вже і Трипільський район під проводом от. Зеленого³⁾. А це знова давало змогу, висунувши Трипільських повстанців в район прим. сіл Глеваха — Крушинка — В. і М. Бугаївка охопити Васильків зі сходу, від сторони Києва і взяти його може навіть і без бою. Частини от, Зеленого в цьому випадку забезпечували праве крило С. С. Само собою, що тоді не Біла Церква, а вже трикутник Біла Церква — Васильків — Трипільля сталиб базою повстанчої армії, яка мала охопити Київ з правого берега Дніпра. В цьому трикутнику Директорія чи пак Командування Республіканської Армії мали змогу зробити це, чого не зроблено, а що опісля відбилося на цілому русі, а саме: збирати, озброювати і організувати в регулярні частини напливаючі селянські маси, словом творити правильну армію. А не на скору руку склеєні повстанчі ватаги з ріжними безвідвічальними отаманами на чолі.

Але через це, що С. С. опинилися нагло під Києвом і мусли весь свій хист і сили звернути на фронт, апарат, що мав організувати тисячі і десятки тисяч селян, мусів творитися швидко, працювати прихапцем, без ніякої систематичности і плану. Колиж опісля гетьман капітулював, то на лихо дальшого розвитку цього руху з організованими частинами вступило до Києва — як каже тодішній ком. С. С. полк. Коновалець — багато ненадійних і нездисциплінованих відділів⁴⁾. І зовсім не дивниця, бо С. С., які могли створити хочайби малу, але споєну одним духом і здисциплівану на стрілецький лад армію, були заняті

¹⁾ Після захоплення Респ. Армією Києва в руки Директорії попали документи, які незбито показували, що Німці брали від російського командування — хабарі. (Порівнай: П. Христюк. Замітки і матеріали. III/158). Німці опісля признавалися, що ріжні осібники (очевидно агенти гетьмансько-російського командування, пропонували їм »Schmiergelder«, але вони будьтоби їх відкинули, а зглядно питання, чи ці гроші прийняти чи відкинути, оставили до рішення поодиноким частинам. (Порівнай: Gelshorn, тамже). Стор. 50 — 51).

²⁾ В перших днях повстання київська Оберкоманда сповістила населення плякатами, що німецьке військо в боротьбі Директорії з гетьманом задержить неутральність. Опісля Німці заявляли, що це їхнє оголошення не стояло в ніякому зв'язку з білоцерківською умовою. (Др. Назарук: Рік на Великій Україні. Стор. 45).

³⁾ Про початки повстання в Трипільському районі розповідає Й. Глуховський (комуніст) в статті: »Зі спогадів«. (В збірнику київського Іспарта п. з. »Під гнітом німецького імперіялізму«, (Харків), 1927, Держ. Вид. України). Там повстання проти гетьмана, по словам автора, началось 10 жовтня (!) нападом повстанців під командою Зеленого на цукроварню в с. Григорівці, де стояв сильний »карательний отряд«. Після того нападу, каже Глуховський, Зелений зв'язався зі штабом Респуб. Армії. Дата початку повстання в Трипільському районі подана Глуховським очевидно хибною, але правдою є, що воно началось рівночасно з виступом С. С.

⁴⁾ Коновалець, Евген, полк.: Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції, »Розбудова Нації«, 1928. Ч. 3, стор. 105.

...ім іншим. Правда, що справі багато пошкодила і проголошена Головним Командуванням повстанчої армії загальна мобілізація. Вона в організаційну працю внесла великий хасс і справу заплутала цілковито. Це, між іншим, було також причиною пізньої анархії, яка де-далі в Армії ставала хронічним явищем.

Беручи повищі факти за критерію для оцінки стрілецького пляну, можна говорити о його недоцільности. Але з другої сторони не можна забувати, що тільки йому треба завдячити Мотовилівку. Вона була можлива тільки завдяки нестримному, стихійному, з нічим нечислячомуся гонові Стрільцтва, за всяку ціну «йти вперед», за всяку ціну здобути Золотоверхий. Бо чим була Мотовилівка? Вона з одної сторони була найболючішим ударом по гетьмансько-російському спротиві. Мотовилівська перемога в корні підірвала самопевність і віру противника в перемогу. З другої сторони Мотовилівка була найголоснішим, бо залунавшим по цілій Україні, зазивом «до зброї», але тим її значіння не вичерпується. Бо найбільше значіння Мотовилівської перемоги лежить в цьому діланню, яке вона мала на Німців, отже на силу, що найбільше загрожувала акції Директорії.

Становисько Німців, а точніше київської Оберкоманди і Великої Жовнірської Ради в перших днях повстання, ми знаємо. Воно було нейтральне. Опісля Оберкоманда і В. Ж. Р. заявили проти повстання Директорії, а за гетьманом і його російськими союзниками. Але з цієї заяви вони не витягнули всіх висновків, вони не виступили всюди і сейчас активно проти повстанчої армії, не зробили негайних заходів для її ліквідації.

Хто знає методи праці Німців у військових справах, хто знає, як скоро в їх рішення переводяться в чин, то це «Schlamperei», з яким вони приймалися за виконання своєї постанови боронити гетьмана Скоропадського і його друзів, застановить його. Січові Стрільці, як відомо, зовсім без перешкод з їхнього боку прийшли під останні майже підкиївські села і щойно тоді, коли вони станули на віддаль сказати гарматного стрілу від столиці, на фронті появилися німецькі частини.

Чим пояснити їх нерішучість? На це можна навести різні мотиви, але всі вони будуть підрядними, а головним остане стрілецька перемога під Мотовилівкою. Тільки цим вражінням, яке мусів викликати в Києві розгром гетьмано-Москалів, можна витолкувати незрозумілу пасивність Оберкоманди і В. Ж. Р. у відношенні до повстання в перші дні його вибуху.

Німці зпочатку мабуть легковажили собі С. С. і були певні, що з ними справляться самі гетьманці і Москалі. Колиж останки «дружніків» вернули в Київ

без лаврів, а часто і без зброї, Німці зрозуміли, що іскра, викресана під Мотовилівкою, впала вже на запальний матеріал і знявшоїся пожежі не зуміє вже ніхто вгасити. В цій ситуації уважали вони за краще вижидати дальших подій. Щойно підхід повстанчої армії під Київ змусив їх до виступу в обороні гетьмана, зрештою доволі млявого¹⁾.

І в цьому саме лежить найбільша вага Мотовилівки. Не будь її, Німці певно виявили б більше активності, Мотовилівська перемога зменшила в їх розгін, за далеко ангажуватися по стороні гетьмана і до певної міри спаралізувала їхню рішучість. При аналізі стрілецького пляну це треба мати на увазі передовсім.

Стрільцький плян, на загаль беручи, недалекий був від цього, що називається божевільям, але божевільям не розпуки, що затемнює здоровий розсудок, а божевільям впливаючим зі сильного бажання підчинити собі, своїй волі, біг випадків, схопити в свої руки колесо історії і керувати ним по своїй впадоби. Старокозацька максима «пан або пропав» знайшла в пляні С. С. свій дійсний, неспалшований вислів. Стрільцький розмах, енергія, віра в свої сили і правоту своєї справи, що диктувала їм міряти свої сили по намірам, а не наміри по силам, це були елементи, які склалися на цей «божевільний плян». Його воєнна — практична вартість може бути була і невелика, але цей плян як експресія волі до перемоги за всяку ціну є одним з найкращих причинків до характеристики Січових Стрільців Наддніпрянщини як війська.

Історія цих кількох днів і тих подій, що розігралися між Білою Церквою і Мотовилівкою в днях 15 — 18 падолиста, є а кож доказом, як обемистою величиною є війна, скільки випадковостей має вплив на її вислід, але рівночасно і доказом, скільки та терезах її заважає енергія, рішучість і непохитне бажання досягнути свою мету.

Оставляючи основну аналізу і остаточну оцінку як ідеї стрілецького пляну так і його виконання українським військовим фахівцям, не сумніваємося, що діяльність С. С. в повстанні проти гетьмана і російських неділимців займе в українській військовій історії одно з чільніших місць. Зокрема Мотовилівка стане українським Маратонем, як Крути стали українськими Термопіями.

В падолисті 1929 р.

¹⁾ На провінції дійшло в кінці падолиста і з початку грудня до боїв з німецькими відділами, але заціпною стороною в більшості випадків були не Німці, а повстанці. На жаль о боях на провінції знаємо незвичайно мало.

На днях виходить з друку I-ша частина СПОМИНІВ
президента Ч. С. Р. Масарика.

Спішіть із замовленням!

„Ой, видно село, широке село під горою“

Уривки із щоденника. Рік 1919. — Написала Тамара Петрова

Місто затихло, притаїлось і жде... Життя відчувається лише там, за стінами будинків, що стоять мовчазні і щільно зачиненими вікнами мертво дивляться на порожні вулиці. Гарячий серпневий вітер несе і прибиває до землі білі паперці якихось відозв, що їх розгубив останній большевицький обоз, який перед кількома годинами проїхав містом.

А вчора... В якомусь, здавалосьби, недоладному поспіху несуться по вулицях вантажні авта, порожні і навантажені вщерть, одні назустріч другим, тягнуться без кінця підводи, із будинків щось виносять, вивозять вантажать. А назустріч ватажним автам, на яких між канцелярськими бюрками, стосами друкарського паперу і вязками жовтої шкіри, кокетно визирають ніжно-блакитні меблі і подушки в дорогих, брудних крайках, повільно сунеться похід, де на ляфеті везуть труну якогось визначного старшини, вкриту червоним ватовим коцом, з якого очевидно забули зрізати білі гузики для простирала, і згукі інтернаціоналу зливаються з гудками автомобілів і гуркомто возів.

Навіть в ночі не втихає рух і «обиватель», цей самий, нещасний чинник громадянської війни, збентежений і одурілий, прислухається до нього під звичний акомпаніамент поодиноких рушничних стрілів, чекаючи ранку.

На ранок все стихає. Місто якось спорожніло. Коло полудня проїзжає кіннота. Зірки на розтібнутих «гімнастюрках», спітнілі червоні обличчя і ледви помітна сторожкість і стурбованість.

Поспішно спішуються, жадібно пють воду, набиваючи кишені яблуками і знову на коней. Не платять. «Петлюра заплавіт» сміючись відповідають декотрі на боязкі вимоги грошей, більшість відповідає лайкою чи погрожуючими рухами.

Поїхали... Раптово якось порожніють вулиці, зачинаються крамниці і обози якогось «агітпросвета» проїзжають вже цілком мертвим містом, залишаючи за собою білий слід відозв, які жене за ними вітер..

Без світла, води, без звязку з цілим світом місто кинуте і чекає нового господаря.

Години йдуть... Повільно, обережно, оглядаючись з'являються на вулицях окремі постаті. По дві, по три збираються коло «Думи». Розвідують, розпитують, весь час сторожко прислухаючись. Аж ось... різкий, чіткий цокіт підков, ближче, ближче... Струнка постає

вершника в сіро-синім однострої, за ним другий. Несподівано. Немає російської «фуражки» з червоною зіркою, ані папахи з довгим кольоровим шликом. Щось нове, але разом з тим таке знайоме... «Австрієц!» істерично викрикує якась пані. А «австрієц» уже тут, серед юрби, нахиляється з сідла, стараючись хоч що небудь розібрати з низки запитань, що сиплються зі всіх боків: «Що, прошу? Хто я? Хто йде? Українська Галицька Армія!»

Уже темніє, коли по вулиці, чітко відбиваючи крок, наближається струнка лава сірих одностроїв. На хідниках юрба застигла в напруженому чеканню і в цій дивній тишині, прорізуючи темряву літної ночі, раптово лунає пісня «Ой, видно село, широке село під горою...» Юрба ніби зітхнула, рухнулась і серед вигуків «слава», криків, виринають вже лиш окремі слова... «ми йдем за Україну воювати» — команда. Спинились. І в мент юрба з хідників і сірі однострої злились в одно.

Біжу до дому. Напомацки нахожу в ідальні пиріжки з останнього большевицького «пайка», з бюрка забіраю папіроски і знову біжу на вулицю. Бачу стомлені обличчя, чую таку відмінну, але рідну мову...

Знову команда, знову рухається сіра маса і вже здалека долітає... «хто охоту має, най йде з нами».

На еміграції. Сіється дрібний дощик. Нудно... Тужно... Через вікно вагону бачу якусь стацію, вкриту мокрим розкислим снігом.

Залишилась далеко рідна земля і там, в минулому залишилось все... Майбутнє — якась порожнеча, а сучасне? Ідемо, ні, не ідемо, а везуть нас кудись. У вагоні душно, тісно. В одному переділі бренькає мандоліна і жіночий голос наспівує щось, в другому шипить прімус. Чоловіки грають в карти, закушуючи салом.

Нудно... Знову дивлюсь у вікно. Але що це? Зза будинку виходить гурт людей. Позаду вояк з крісом. Знайомі сірі однострої. подерті черевики, ноги обмотані мішками, на плечах лахміття якихось коців, бліді, аж зелені обличчя. Ось команда. Вишикувались. Повернулись йдуть, і раптово чийсь хрипкий, застужений голос заспівує «Ой, видно село, широке село...» Вояк кидається вперед. Пісня обірвалась.

Немов холодна рука лягла на серце і тисне, тисне...

Микола Аркас

Двацять літ минуло від смерти автора «Історії України-Русі» й опери «Катерина».

Тих двох праць досить, щоби він став незабутнім. Своєю «Історією» покійний Аркас причинився до розбудження і поширення нашої свідомості національної, «Катериною» збагатив наш невеликий оперовий репертуар. Гадаємо, що не від речі буде пригадати життя цього визначного Українця.

Микола Аркас родився 1852 р. в Миколаєві, в Херсонщині. Його батько був головним командантом чорноморської фльоти і чорноморських портів. Мати його походила зі старого козацького роду Богдановичів, з якого вийшов також відомий російський поет, автор «Душеньки». Аркаси мали великі маєтки і числилися до високої аристократії (у їх палатах бував цар). Та не дивлячись на те, молодий Микола приляг цілою душею, зразу до української казки і пісні, а там і до її історичної традиції, до долі й недолі України. Ще як студент, перебуваючи під час ферій в батькових маєтках, одягався як парубок та йшов у поле, або працював з робітниками при будівлі, бо раз-ураз у них щось будувалося і Микола робив навіть пляни деяких будинків. А як по жнивях вертав до Одеси, або до Петербурга, то найлюбішою його розвагою був український театр. Не тільки бував на його виставах, але й приймав у ньому живу участь.

Скінчивши університет, поступив на військову службу і від 1876 до 1881 був адютантом свого батька, адмірала. По смерті батька, 1881 р. одіичив його маєтки, кинув службу і пішов господарювати. Та не так, як його сусіди, що тільки про себе дбали. Микола Аркас дбав в першу чергу про добро тієї землі, котра його родила і того народу, котрого вважав себе рідним сином. Закладав і своїм коштом будував школи, ратував бідних, помагав молодим, талановитим людям здобувати освіту. Його палата стояла отвором для всіх, що шукали поради й допомоги, що турбувалися українським питанням, а його велика бібліотека не замикалася ніколи перед українськими робітниками пера. І все ще знаходив він час, щоб працювати над своєю «Катериною», до котрої лібретто зроблено на основі славної поеми Тараса Шевченка. Аркасову оперу «Катерина» виставив у перше театр Кропивницького в Москві 1899 р. Вона мала успіх так само, як і в Гали-

чині, де її також пізніше виставляли. Годі було вимагати від музика-діланта високо-мистецького твору, але признати треба, що «Катерина» звучить гарно, щиро, тепло, що чути в ній любов до свого народу і до його пісні, що вона бере Українця за серце і зворушує його, як Поляків зворушувала Монюшкова «Галька». А того тільки й бажав собі покійний Аркас. Йому не хотілося похвал ученої критики, тільки признання слухачів Українців, особливо тих менше вибагливих, робітників, низчих урядовців і молоді, котра хотіла своєї, української опери. І це їй дав Аркас, який працював не для слави, а для справи.

Так само було з другим твором його життя, з «Історією України».

Написав її Микола Аркас зразу для свого сина, щоби він пізнав минуле свого народу, полюбив його і пішов слідами свого батька, прямуючи не до Москви й Петербурга, а до Києва й Полтави. Пізніше знайомі Миколи Аркаса намовили його видати цю книжку друком. Аркас поширив її, підібрав малюнки, провірив текст по джерелам і добувши дозвіл видрукувати, кував 1908 року у Петербурзі в 7.000 примірників. (Видання допильнував В. Доманицький). Протягом кількох місяців її розкуплено. Тоді автор став підготовлювати друге видання при близькій допомозі тогочасного самого Доманицького. Але це друге видання не мало вже щастя.

Весною 1909 р. помер ненадійно Микола Аркас, а 1910 р. не стало й Доманицького. Друге видання появилася щоліш 1912 р. під статочною редакцією Б. Лепкого, а коштами вдови, Ольги Аркасової, з друкарні А. Ріппера у Кракові.

Ним хіснувалися українські полонені в австрійських та німецьких таборах, з неї вчилися історії України ті Українці вояки, що їх царська воля пхала в Карпати й під Перемишль. Книжка рятувала те, що хотіла знищити куля і вона розійшлася, хоч була друкована щось у 10 тисячах примірників. Третє видання появилася в кілька літ пізніше в Ляйпцігу накладом Я. Оренштайна.

«Я не мав на мислі написати науковий твір, — писав М. Аркас у передмові до другого видання, — я хотів ясно розповісти землякам те, що робилося у нас, на Україні, від найдавніших часів аж до останніх».

І це він дійсно зробив і зробив дуже добре, чого доказом тих малоощо не 30 тисяч примірників його книжки, які до тепер розійшлися. Він не шукав нових

Микола Аркас

джерел, не висловлював нових поглядів історичних, тільки на основі того, що вченими добуто й провірено, малював образ нашої минувшини, але малював його знову жими теплими, яркими, ясними красками, які добути може тільки чуле й любляче око. І тільки лю-

бляче серце може таку книжку написати, тільки так з душі до душі приговорити.

І свою «Історію України» писав покійний Аркас не для слави, а для справи і тій справі він своєю працею і цілим своїм життям дійсно добре прислужився. Б.Л.

Кінна скорострільна сотня

С. Гайдучок

Чи була така при кожній бригаді УГА? Мабуть ні. Але була вона при 4. золочівській бригаді вже в маю 1919 р.

Прийшов на команданта бригади полковник Чмелик, роздивився і давай, хоч над головою відступ, її організувати.

З'явилися двокілки, коні, машинкові кріси були і за пару день з'явилася в бригаді нова боева частина.

Командантом її назначено Салька.

Жид? —

Так, Жид — Салько Розенберг — але знайте — український Жид. Зимою був ранений і вернув назад до бригади. Скількож то чистокровних Українців не було раненими, а боялося опинити в бригаді . . .

Другим при сотні був четар Михайлів. Мабуть ще у великій війні був тяжко ранений в голову. Певне не скажу.

Ех, що то за чудова боева частина була ця сотня!

Обслуга скорострільів верхом на конях, 8 машинок на двокілках. Кожна двокілка з запрягом одного коня. Кілька двокілок зі стріливом. — Як легко такою частиною диспонувати в бою, відвороті чи в поході вперед!

А до того хлопці своїх командантів любили!

Ви їх не бачили в марші?

Попереду командантом зорганізована музика. Жибонить дві скрипки тай ще якийсь інструмент. Пливе з широких грудей похідна пісня.

Нагло мовкне все. Трухтом біжать коні — верхівці, легенько котяться за ними двокілки. Онтам далеко — далеко під горбом зупиняються.

З коней. Машинки на плечі і вже хильцем, хильцем на горбі. За хвилину тріскотять машинки. Сухо — не впинно — твердо!

Вони так вмють промовити ворогові не до серця, а до ніг.

Ми в марші зі Староконстантинова на північ. І тепер вислали Салька вперед, бо піхоті годі дігнати ворога, а для нього 50 км. вперед це забавка.

Ждуть на звіт.

Звучить: «Ізяслав горить. Заняли його нині частини ген. Ридза і двигнулися на Шепетівку. Треба їх конче випередити.»

Неприємне вражіння. Нема жадних приказів відносно цього з вищих команд.

Сказано, що нас ділитимуть від стрічі «СС.»

— Як воно не буде, то всеж ІХ. курнь на підводи — і він Шепетівку займає ще в час. Сусіди вспіли заняті лишень сахарний завод. І от вам образець:

З одної сторони на стійці в доброму однострою легіонер, а напроти його наш стрілець чи не з Ременова. Оба стоять стійкою.

— А видиш, захотіло тобі України і тепер ти босий та обдертий.

— Мовчки глипнув стрілець на свій кріс, який держав на «готов»...

— На другий день стріча зі Сальком. Як все в добрім гуморі.

Вістки дістав від повстанців, по дорозі стрінув польську кавалерію. Майор того в дділу переконував його, що вдерся поза демаркаційну лінію. Якжеж майор побачив надїзд двокілок з машинками, дав спокій і чимскорше з кавалерією подався, звідки прийшов.

У вересні в боях під Коростенем Салько не лише стратив своїх трьох музикантів, але забезпечуючи відворот бригади дістав і памятку сам.

Куля вибила йому зуби і попала у вилицю. Не міг нічо їсти. Разом з другими раненими привіз його броневик в Житомир.

Відїхав на лічення в Проскурів, та вже більше не вернув.

Частенько його споминали при бригаді.

З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил в Кракові

Не тільки там на полі слави, де лилася вояцька кров, чорніють оті сідки минулого — дорогоцінні могили. Вони розкинуті і там, де не було боїв, далеко на чужій території, бо важкі бурхливі хвилі занесли і туди чимало жертв воєнної хуртовини. Богато їх в Тухолі, Берестю, Пикуличах, Ланцугі, Каліші, Щипюрні, Дембліні, Вадовицях та інших містинах, про які мало хто й знає.

Недалеко від Кракова лежить Домбе, а там був табор п'яних та інтернованих, і там — коли тіло не могло живим втекти, то тиф та інші епідемічні недуги вигнали із нього душу. І виростили нові могили, бо земля всюди і всх приймає.

Чимало хорих пересилано з Домбе до краківських лікарень, а далі на раковицьке краківське кладовище.

У одному куті цього цвинтаря заховано до спільного гробу сотки тіл.

Чужа земля покрила їхні тлінні останки, але їхні рідні не забули про них.

Рік річно збиралося краківське громадянство на Зелені Свята на тому цвинтарі, де над тими гробами відправлявано панахиду за ініціовану українським студентством.

Та цього не було досить і 7-го травня 1928 року засновано у Кракові філію «Тов. Охорони Воєнних Могил», де громадяне Кракова і студіює тут студентство вирішило рішуче та солідно заопікуватись цими могилами та виставити пам'ятник, гідний уваги та пошртки, яку віддали народів його найкращі діти.

Негаймо розпочалася акція збирання фондів на будову цього пам'ятника, а крім того філія в Кракові доглядала, прикрашувала могили та улажувала панахиди та академії зокрема у Великий День.

Загальні збори філії з 29 травня 1929 р. доручили Виділові інтензивно взятися до праці і всіма силами стреміти до здвигнення пам'ятника.

І саме трапилася гарна нагода. — Скульптор Сергій Литвиненко з Наддніпрянщини, що якраз цього року покінчив академію мистецтв у Кракові, погодився виготовити проект на цей пам'ятник.

Нині краківська філія, в склад Виділу котрої входять самі студенти високих шкіл, має вже готову відлиту із штучного мармору композицію проекту п. Литвиненка, а видавши листівки зі згаданим проектом, докладає всіх зусиль, щоби в якнайскоршому часі виднати дозвіл та розпочати будову.

Краківське студентство виїжджаючи на феріу у рідний край, розпродує там світлини видані філією, а в останніх днях зволили «Народна Торговля» і «Центросоюз» піти філії з допомогою та взяти у комісову розпродаж її світлини.

Маємо повну надію, що наше громадянство не помине нагоди віддати шану згинувшим на Домбю,

купуючи бодай по одній світліні — листівці — з проектом майбутнього пам'ятника.

Бо вічна пам'ять про тих, що відійшли від нас, це не лиш обов'язок, але й святе й праведне діло.

Богдан Кабарівський.

Проект пам'ятника поляглим, роботи скульптора Сергія Литвиненка.

ВСТУПАЙТЕ В ЧЛЕНИ Т-ВА ОХОРОНИ ВОЄННИХ МОГИЛ!

ЗАКЛАДАЙТЕ ФІЛІЇ ТОГО Т-ВА!

ЗБИРАЙТЕ ДАТКИ НА БУДОВУ ПАМ'ЯТНИКІВ ПОЛЯГЛИМ!

Нарис історії XIV. Бригади

Написав пор. Карло Аріо

(Продовження)

* * *

По двох днях відпочинку в Слобідці Рихтецькій рушила бригада в дальшу, призначену їй дорогу. Напря́м покищо був на Жмеринку, згл. на Винницю. Як були дальші цілі Н.К.У.Г.А. чи то одного, або другого уряду, нам при бригаді не було відомо. Знали ми лиш, як вояки, що з цього зачарованого трикутника і з цього перстеня ворогів (Поляки за плечима, перед нами большевики, а на право кожному з нас добре знані Румуни), там одна дорога, тяжка і кривава: »Вперед«! Розбити, переломити хоч один фронт, який творив третій бік цього ворожого трикутника, виперти большевиків з якнайбільшої території, здобути собі якнайскорше і з найбільшим успіхом вільне безпечне місце, де булаби більша свобода рухів, більший простір для осягнення поставленої мети. Чи дорога ішла на Одесу, чи на Київ, ми тоді не знали і нам, як во́якам, було це байдуже, хоча неодному з нас більш принадним і то з різних зглядів являвся напря́м на Одесу. Пізніше показалося, що всупереч намірам Н. К. У. Г. А. наказав головний отаман Петлюра наступ на Київ.

Згідно з корпусним приказом 14-та бригада була призначена як охорона правого крила III-го корпусу, а виходило це вже із самої вихідної позиції сперед Збруча. Рівночасно була бригада корпусною резервою, а корпус сам був резервою Армії. Виходило це вже з далекого висунення корпусу на право себто на полудне. Тут, перед фронтом цілого III-го корпусу, большевиків не було, бо під напором північної групи нашої Армії, яка відкинула їх на Жмеринку, відійшла їх частина на полудне в напрямі на Вапнярку, а інші частини скупчилися в районі Жмеринки для оборони цього важного залізничного вузла, який мав велику оперативну вагу. Треба зазначити, що большевицький фронт не був одноцільним фронтом, як це було у світовій війні, а був поділений на групи, які оперували лише вздовж залізничних шляхів. І так головна сила большевиків, яка замикала дорогу на Київ, була згуртована по обох боках залізничного шляху Проскурів-Жмеринка-Винниця-Козятин-Фастів-Васильків-Київ, друга така лінія була: Проскурів-Шепетівка-Бердичів-Житомир-Новгород Волинський аж до вузла ст. Коростень, третя лінія була: Жмеринка-Крижопіль.

Похідна лінія бригади ішла через райони: з Слобідки Рихтецької в район Демшин-Патринці-Колачківці. Звідти перейшла бригада в район Пилипи-Іванківці-Ставчани, штаб в Іванківцях, далі в район Петремяни-Житники. В Житниках штаб і підвідділи. Рівночасно, коли бригада знаходилась в тім районі, 8 і 2 бригада, які були висунені на північ і шли вздовж залізниці Проскурів-Жмеринка, вступили в рішачий бій під Жмеринкою. Дальше перейшла бригада в район Михайлинці, відтак в район: Сербинівці-Северинівка-Лопатинці, звідти пішла прямо в м. Літинь. З Літина на Винницькі Хутори, а звідти згідно з приказом корпусної Комди перейшла бригада на довший відпочинок, як залага міста до м. Винниці.

Цей похід бригади тривав цілий місяць. А склалось на це довші відпочинки в так званих жнивних районах. Райони ці були: Патринці один, другий Іванківці, третій і остачній Житники. В другім тижні нашого перебування на Вел. Україні корпусна Комда згл. інтендантура призначувала поодиноким бригадам згідно з їх похідними лініями райони, в яких були більш поміщицькі, опущені маєтки. В тих районах відбувалися жнива. Жнива ішли досить прудко, без перешкод — успішно і як вже було сказано при помочі населення. До скорого і масового збирання жнив у великій мірі причинялись головнo рільничі машини, які всеж таки помимо великого розграбування і пониження маєтків знаходилися як не у дворі самім, то у священника, у багатших мужиків, або у волости. Окрім того фронтові частини направляли кріси, скоростріли, чистили і консервували гармати, латали одяги, черевики, кували коні, направляли вози, вишколювалися, вправляли тощо.

І так робота кипіла, як внутрі самої бригади так і назовні. Внутрі працювалося головнo у військовім напрямі. Назовні працювали розвідчі старшини, старшини пропаганди, полеві духовники і інші. Ціла праця розуміється концентрувалась, або виходила зі штабу бригади. Праці тут було багато. Передовсім кожний з нас в штабі, почавши від комднта, був свідомий цього, що цей відпочинок котрий по важких, безперестанних боях в Галичині, в яких бригада зійшла майже до мінімального стану боевої сили і здатности, наступив нагло і несподівано, є лиш переходовим. Кожний знав, що так нагло, як почався, може і скінчитись. Тому обовязком і задачею комднта було вкласти якнайбільше зусиль і праці в тім напрямі, щоби якнайскорше і якнайуспішніше повернути бригаді боездатність і то у всіх галузях, або що найменше підготувати ґрунт до конечної, майбутньої боездатности. Це не була легка праця!

Переважно зачиналося і кінчилося на службових листах, на ріжнородних запотребованнях, на просьбах і докладах, — але щож: де нічого нема, то нічого взяти не можна. І звідки мав взяти корпус, як сам не мав і нізвідки не діставав. Однак це по части зрозуміле. Був це щойно початок нашого побуту на Великій Україні, зачався щойно властивий наступ на Київ, отже про великі здобичі военні, або засоби краю не можна було думати. Зрештою в першу чергу приходили на виєквіпування, уоруження, і всякі інші заосмотрення ті бригади, які стояли на фронті в боях, 14. бригада лишалась тимсамим по заді.

В тім то власне часі формувалась при корпусі кавалерійська бригада. Піхотні бригади дістали приказ віддати відповідну скількість коней здібних під верх, возів, упряжи, сідел, кавалеристів, підстаршин і стрільців, які добровільно зголосилися. Бригада віддала тоді коло 40—50 коней, кільканацять людей і кілька возів.

Рекрутацію коней у бригаді перевела в селі Михайлівці комісія призначена корпусом а саме: от. Дудинський, чет. Сірко і ветеринар.

Бригада, поминувши Сл. Рихтецьку, кватирувала вже

завсїди по хатах, зглядно по стодолах, бо і села, в яких приходилось перебувати, були по більшій часті великі і на загал досить багаті та гарні. Розуміється в кожному районі стрічалось між населенням спорадичні випадки тифу. Томуто бригада діставала все кілька сіл до розпорядження і вибирала тимсамим кращі, багатші, а головно здоровіші села, а хати, де був тиф, оминалось. Обоз з інтендантурою приміщувався звичайно на фільварках, що було дуже корисним і вигідним. Чим більше приходилося нам перебувати в районах довшої большевицької інвазії, в районах, де другі бригади нашої Армії стояли в боях з ворогом, тим прихильніше і з чимраз більшим довірям та гостинністю відносилося до нас населення. Почало нас поволи розуміти. Одначе стрічалися і збольшевичілі села, або чисто кацапські, які не дуже то прихильно відносились до нас. І нераз доводилось почути зайло-злюбні слова якогось там «сільського філософа»: «нічево, охолонеш, пропадьош», або: «ми вже таких виділи, які були сильніші і яких більше було, але не так вертали, як приходили і вас це не мине!» Такі та інші слова, хоча не конче і бентежили нас, то всеж таки почувалось, як одна, або й більше мурашок перебігало по плечах. Та ми знали про це, що чим дальше в глуб України і чим ближче до Дніпра, то населення св доміше, щиріше і тому весело і повні надій ішли ми вперед на Київ. Штаб бригади квартирував звичайно по дворах, які здебільша були незамешкалі і стояли майже по рожні. А робилось це задля того, щоби цілий штаб був скупчений.

За весь час походу від Збруча до Винниці доводилось бригаді лише раз квартирувати в містечку і то Літині. Літинь невеличке, жидівське повітове місто. Крім декілька кращих будівель, колишніх державних установ, все решта це велика купа малих, скривлених, деревляних, брудних жидівських буд. При полудневім виході з Літина великий став, але доступ до нього з боку міста нелегкий, бо беріг болотнистий, а крім цього ним користувалося місто як смітником та збірником всякої нечистоти цілого міста. Поза ставом на північнім краю міста прсбігала широка дорога з Винниці до Летичева, а за дорогою виділо розлоге й гарне село Селище. Ціле село, як один великий, зелений сад. Віхавши в місто не стрінули ми живої душі. Що це таке є, цікавило нас!

«Передучора був тут жидівський погром — дістали ми відповідь. — Якись петлюрівські козаки, запорожці, чи Бог їх там знає«... Наш штаб квартирував в околиці ринку. Ринок менш-більш в середині міста, великий, дещо похилений майдан, зачинається від сторони Браїлова дуже привітливо: якийсь малий двір в гарнім садку, кілька ліпших, багатших міщанських хат, по одній стороні попівство, по другій дяк, ще ліворуч і праворуч кілька гарних домиків, а далі вже повно сміття, гною, соломи, а довкола тісно притулені до себе, чи одна другою підперта, жидівські буди. Всі доми, всі склепи були позамикані і то на всі засуви. Негайно по нашім приході до міста видав от. Оробко наказ командантові жандармерії пор. Левицькому, розіслати стежі по місті для зберігання ладу, а також піти до міської управи, зглядно до голови управи, щоби цей зарядив негайне повідчинювання склепів та чистку доріг і ринку. Це мабуть усім місцевим припало до вподоби, бо заразже склепи були відчинені, почалось замітання з великим розмахом, а вулиці стали наповнюватись людьми. Чорні, гарненькі жидівочки в маленьких «туфлічках» світили принадно своїми ве-

ликими чорними очима та білими личками. Вже другої днини мали ми чимало знайомостей та багато хат нас радісно гостили.

Тут познайомились ми також у перве з іменем славного повстанського отамана Шепеля. Літинь це була його резиденція. Про його «славні і геройські подвиги» ми ближче довідуємось щойно пізніше.

І так на другий день життя кипіло вже у всіх закутках міста. Вчорашній сум і перестрах на лицах мешканців зробили місце радості та вдоволенню. Цей помітний гніт розвіявся з почуттям, що настав лад і безпека, так, що на третій день нашого побуту в Літині, вже відбувся спокійно ярмарок.

По трьох днях побуту в Літині перейшла бригада через м. Винницю і заквартирувалася у Винницьких хуторах. І с'равжні хутори! Великі, гарні доми, кожний посеред дерев, а цілі хутори наче один величезний сад. Тут квартирувала бригада лишень одну ніч. На другий день вернулася назад до Винниці, де стояла залогою від 17.VIII.—30.IX 1919 року. (Далі буде).

Рефлексії на „Споми- ни“ Д-ра С. Шухевича

Р. С.

(Докінчення)

В частині III. „Споминів“ автор присвячує увагу головно відносинам між обома Урядами — Урядом УНР і Урядом Західної Области. Маємо, хоч можливо це буде погляд субективний, вражіння, що на ці відносини автор складає до певної міри відповідальність за перехід ГА до Денікіна. Однак, підкреслюємо, що є це лише вражіння.

Позатим освітлює автор тяжкий моральний і фізичний стан ГА, ситуацію політичну й воєнну, що вплинули на рішення Диктатора і НКГА про перемови з Денікіном, зазначаючи, що й Головний Отаман не був проти цих перемов напочатку.

Відносини між Урядами, річ ясна, поскільки вони були знані широкій публичності, були невідповідні. Не можемо наразі дошукуватися причин цього, не є ця справа належно освітлена, однакож вважаємо, що не можна винуватити лише одну сторону. Цілий комплекс обставин склався на те, щоби відносини загострилися, обставин мабуть характеру засадничого. Не можна винуватити Уряд УНР в тім, що хтось з низчих начальників зманював до себе галицьких стрільців. Непорядки в часі революції, відсутність можливості взяти все в карби, є річчю життєвою. Непорядки бували не лише в арміях революційних, бували вони в найліпших регулярних арміях. Натомісь вважаємо за необхідне підкреслити, що в Армії УНР не було „на горі“ таких історій, як приміром історії Долежала й Ціріца. А в цілім, нам здається, не було вжито заходів, заходів рішучих, щоби тертя між Урядами усунути. Не останню ролю в таких випадках, при тім ролю ускладнюючого чинника, грають особи, що їх автор окреслив словом „окруження“. Маємо авторові до закиду одне, що він забув підкреслити, що відносини між Урядами не відбивалися

на відносинах між Арміями, між старшинами, між стрільцями.

Порушує автор цікаве стратегічне питання — на Київ, чи на Одесу? НКГА була за другим рішенням. Автор вважає, що мотиви, які перефоровували напрямки на Київ, були виразно політичного характеру. Не посідаючи наразі даних, щоб довідатися про правдиві мотиви обрання напрямку на Київ, ми з автором не погоджуємося лише на підставі логічних міркувань: а) існував вже тоді Штаб Головного Отамана і треба думати, що таке рішення було прийнято після докладного обміркування в Штабі всіх рго і сопта та після узгодження рішення з Урядом. В Штабі працювали на найвідповідальніших посадах генерал Курманович і полковник Долежал, значить в прийнятті рішення брали участь, б) автор каже: „генерал Тарнавський і полковник Шаманек були прихильниками концепції... на Одесу, аби мати сильне опертя*) до дальших операцій на Правобережжі“. Яке опертя? Фізичне — ні, бо скорше можна було лічити на поповнення людським матеріалом в напрямі на Київ. Політичне? Воєнне? — тоді ці питання були дуже поєднані, — шукалося прихильності антанті, а щоб йти на Одесу, треба було битися з добровольцями, яких антанта всіма силами підтримувала. Щодо опертя матеріально-технічного, то прецінь побережжа Чорного Моря було обсажене, треба було його відвоювати, себто не кажучи про перспективи перемоги, не можна було з портів Чорного Моря користатися. Позатим справа налагодження матеріальної бази потрібує не тижнів, але місяців навіть при сприячій політичній кон'юктурі. На наш погляд моглоб скінчитися все ще гірше — або прийшлосяб вантажитися разом з добровольцями на пароплави, або йти під Врангеля до Криму з всіми з цього випливаючими консеквенціями, або скоритися перед большевиками, або скинулиб вони нас, грубо кажучи, до моря. Це значить, що не булоб і тих можливостей, які ми мали в кінці 1919 року, а які нам дали „Зимовий похід“, союз з Польщею і в наслідок того союзу кампанію 1920 року, об'єктивного значіння якої ніхто заперечувати не буде, незалежно від того, як вона скінчилася. Оскільки дальші події запровадили НКГА до Денікіна, то тепер мимоволі насувається думка, що НКГА вже за пару місяців перед dokonаним фактом (переходом до Денікіна) була суггестіонована успіхами Денікіна, сподівалася знайти у нього зрозуміння наших державно-національних прагнень й це відбилось на її концепції — на Одесу.

Найбільш зворушаюча хвиля — Українське Військо входить до Києва. Але чигала на нас невдача й то, нам здається, через те, що в тім моменті не жива сила ворога (Денікін), а географічний пункт був об'єктом операції, та вирішилося знов таки, що Денікін більш мудрий. В наслідок не передбачення „части нашої Армії і її добро попали в руки добрармії“. А чи не краще булоб, якби сталося навпаки? Цілком зрозуміло, що після невдачі пішло шукання винуватців — „Придніпряньський Уряд закинув НК просто зраду“, а „НК обвинувачувала у всім Головного Отамана Петлюру“, каже автор.

Осінь 1919 року принесла обом Арміям нещастя, а ГА кинула в обійми спершу Денікіна, потім червоних.

* * *

*) Розбивка наша — РС.

Частина IV. „Споминів“ продовжує картину політиканства НКГА. На цей раз ходить про акцію в бік червоних Москалів, яка, як відомо, й ГА не врятувала, й слави НК не приспорила.

На наш погляд ГА могла разом з Армією УНР йти в Зимовий похід, бож зрештою умови, в яких Армія УНР відбула цей похід, не були гіршими від тих, що тоді склалися для ГА, й це згори можна було передбачити, натомість позісталаб недіткненою сторона моральна і евентуально повсталиб ширші воєнні можливості, а за ними й політичні.

Так само, як Армія УНР, потерпіла ГА страшно в осені й зимі року 1919/1920 від хвороб, хоч під оглядом санітарного забезпечення стояла краще, бо й своє майно ще мала й від Денікіна дещо одержала (єдине, з чого скористала ГА!). Жахом віє від опису нещастя, яке стрінуло ГА — десятки тисяч хорих й то в часі такої руїни, яку тоді перебула Україна, при повнім бракові лікарського персоналу, лікарень і поживи. „І так ціла майже Армія лежала хора“, осталися лише „обози й скелети частин, що підчас походу на полудне засівали цілу країну хори ми й трупами“.

Крім трагедії фізичної прийшла й нова трагедія, трагедія політична. Ситуація воєнна подиктувала НКГА зміну курсу політичного. Знов було потрібне пересвідчення, щоб вже раз на все показати, а Українцям раз на все зятимити психологію Москаля. Чи білий, чи червоний, чи чорний, він є однаковий: Москаль є й позістане Москалем, незалежно від офарблення. „Большевики зажадали від нас, каже автор, аби їм не тільки словом, але також і ділом доказати, що ГА переходить на їх сторону“. Запитаємо ми, що ж дала виявлена НК щирість, яка притім здеморалізувала старшину й стрільця, відібрала їм духовний спокій задля ніби фізичного збереження? Дала оте пересвідчення про традиційну вартість московської обіцянки, про що ми вже згадували, а яку то обіцянку, ми (Українці) повинніб добре знати.

„Скандальний договір з Денікіном, що просто заперечував наше існування“, так окреслює угоду ГА з Денікіном автор, який, мабуть для своїх радикальних поглядів, мав більше довіря до большевиків і через те був на початку апольогаєтом угоди з ними. Оскільки договір з Денікіном був скандальним, остільки угода з большевиками була, нам здається, бідною. Потрібував автор пересвідчення вже для себе особисто, щоб визнати свою політичну помилку — не переконали його відомости привезені поручником Гачкевичем. Визнаючи свою помилку, автор шукає доказів на виправдання большевиків і знаходить їх в тім, що ГА „ведена дотеперішніми політиками й вождями, які загналі її до Денікіна, стратила всяке довіря, кредит, якого тепер так потрібно“. Нам видається щось іншого — ГА ніколи не мала все одно чи у Денікіна, чи у большевиків довіря, бо була Армією національною і націоналістичною.

В цій книзі „Споминів“ автор багато пише про настрої на селі і в місті, бо мав нагоду й належно з неї скористав, щоб ці настрої пізнати. Подані автором спостереження підкреслюють нашу думку про те, що логічно і послідовно розвивалася свідомість в масах українського народу на Придніпрянщині. „Головний Отаман Петлюра мав там (на Україні по селах) велику популярність“... Про що ж свідчить така популярність Головного Отамана Петлюри, який тоді

був, а тепер в легенді є, усібленням національно-державних поривань народу, як не про зріст національної свідомості?

* * *

Частина V. „Споминів“ — від квітня до серпня 1920 року.

Праця автора в Ревтрибуналі є наявним доказом перелому в його довірі до большевиків, бо ж інакше сумління не змушувало б його працювати проти них. В словах, говорених автором до себе в душі, „heute dig, morgen mir“, сказане є все, в них є несвідомий, або скорше підсвідомий присуд для большевиків, себто для Москалів взагалі.

Найбільш цікавим, а zarazом і важливим у цій частині „Споминів“ Д-ра Шухевича вважаємо освітлення відносин, зглядно трактування Головним Отаманом Петлюрою і Урядом УНР Галичан, які чи організовано цілими частинами, чи поодинокі передісталися до зони. вже звільненої від большевиків. Автор подає в цій справі настрої інших військових Галичан, як і свою власну думку. Потрібуємо ствердити, що тепер відступив автор від своєї до цього часу так виразно, на наш погляд, дотримуваної об'єктивності. Ми розуміємо почування автора, розуміємо настрої його товаришів недолі, однак маємо вражіння, що тут автор говорить більше під впливом чуттєвого піднесення, яке ще й дотепер, після 8 років не вирівнялося, але не під впливом холодної логіки. „Уряд УНР, зокрема міністр війни генерал Сальський, а дальше загал наддніпрянських старшин відносилися крайно ворожо до всіх Галичан, називаючи їх зрадниками, й не допускали до ніяких посад. Говорено, що Поляки в дійсності не хотіли брати Галичан в полон, а зробили це на бажання Уряду УНР, котрий мав телефонічно зажадати від Варшави вивезення всіх Галичан, бо мовляв, коли остане на Великій Україні хоч пядесять Галичан, всяка праця Уряду стане неможливою“. Наведення таких, анонімних зрештою, чуток та ще про телефонічні розмови, вказує, що в цьому місці автор не здобувся на більш об'єктивне трактування справи. Просте переказання подібних чуток, навіть без покликання на осіб, від яких автор про це чув, без необхідної перевірки їх, передусім відбирає „Споминам“ в цих розділах значіння авторитетного історичного джерела, а авторові відбирає широке розуміння нашої національно-державної проблеми, не говорючи вже про те, що така підхоплена чутка цілком безпідставно може зробитися добром історії. Безпідставно, кажемо, бо ж ці чулки не мають під собою жадного ґрунту, бо не є вони правдиві, не є правдиві фактично, не є правдиві морально. Фактично: а) не міг Головний Отаман говорити, що є мішана комісія під командою польського генерала Недзведського, бо після справок такого польського генерала не було й тепер нема, б) стверджуємо, на підставі фактичного матеріалу, що Головний Отаман, як і Військовий Міністр генерал Сальський, а на місцях командіри дивізій хотіли прийняти Галичан до частин а — на потвердження його подати можемо наступні факти: 1) в першій половині травня ще з Камянця, себ-то до переїзду Військового Міністерства до Винниці, в район м. Проскурова, виїздила комісія генерала Коваль-Медзведького (відомий вчений астроном-геодет, один з перших генералів російського війська, що зголосилися до нашого війська) з ціллю приймати галицьких старшин до Війська УНР, але бажа-

ючих не було; цю комісію вислано на підставі умови між Головним Отаманом і Маршалом Пілсудським, що її укладено в часі побачення в Бердичеві у перших днях травня 1920; 2) з доручення генерала Удовиченка автор цих рядків їздив з Могилева до с. Бронниці приймати прорвавшийся через большевицький фронт загін Галичан під командою поручника Яремича. Всім Галичанам запропонував генерал Удовиченко вступити до дивізії, однак більшість не пішла, й лише невелика група пішла до 7 бригади та поодинокі старшини й стрільці до інших частин, в) автор „Споминів“ сам далі говорить, що Головний Отаман хотів взяти до війська всіх Галичан, лише був тієї думки, що „Галичан належить ужити не на фронті, але при командах етапу і запліля“. Отже подані Д-ром Шухевичем по цій справі чутки не відповідають фактичному станові річей. Морально всі військові від Головного Отамана до козака співчували Галичанам, безоглядно нарікаючи лише на НК і на галицьких політиків. А крім того необхідно собі усвідомити, що кожний до війська прийтий Галичанин-старшина й стрілець — зміцнювали наші сили. Якже можна припускати, щоб від зміцнення можна було свідомо відмовлятися?

Трудно поминути інші, просто фатальні, недокладності. Приміром: „в коритарах Міністерства бігало багато молодих старшин Придніпрянців. Бачив я там і таких, що були найзагорільшими комуністами... бачив і таких, що служили у Денікіна і таких мабуть було більше“.

Звідки автор має такі відомості? Очевидно, що тільки „бачити“, мало. Чи автор перевіряв особовий склад Міністерства, чи переказує в „Споминах“ поговори? Припускаємо останнє. Поговори ось чим пояснюються: тоді в боротьбі проти даної особи її політичними противниками вживалося такого способу — обвинувачувати її в денікінстві, або большевизмі, або обвинувачувати, що ця особа, звичайно особа з високих сфер, оточує себе большевиками, зглядно денікінцями. Останнє закидали й генералові Сальському. Тоді генерал Сальський виступив з докладом до Головного Отамана про призначення комісії для перевірки особового складу Військового Міністерства. Комісія під головуванням генерала Коваль-Медзведького не викрила в складі Військового Міністерства служивших чи у Денікіна, чи у большевиків і хоч це до справи відношення не має, однак для стислості подаємо, що в цілім складі особовім Військового Міністерства комісія знайшла одного старшину, бувшого синежупанника, який неправдо вживав старшинської ранги. Отже, переказане автором про склад Військового Міністерства виглядає на тенденцію.

А вже найбільш тенденційно виглядає справа з наведеною автором (ст. 84) в польській мові телеграмою Ч. 2369. з Камянця, підписаною ніби то генералом Сальським, в якій то телеграмі подається думку Головного Отамана про те, щоб не приймати Галичан до Армії УНР.

Сам автор сумнівається в автентичності цієї телеграми — він посідає ніким не засвідчену копію її, але її наводить на доказ ненависти генерала Сальського до Галичан обґрунтовує своє припущення про можливість існування такої телеграми. Отже після автора, телеграма, за автентичністю якої він відпальності на себе не бере, є доказом ненависти генерала Сальського до Галичан, а ненависть, об-

умовлена непевним (телеграма) аргументом є підставою припущення про автентичність телеграми. Не бачимо льогіки.

Другою підставою для припущення, що телеграма могла бути автентичною, автор вважає її „стилізацію“ — підстава дуже проблематична.

В справах Військового Міністерства, які нам вдалося переглянути, такої телеграми нема. Крім того, телеграму цю датовано 27. IV. 1920 р. і вона є відповіддю, як видно з тексту, на телеграми N D. W. P. і M. W. з 25. і 26. IV. 1920 р. Якраз в той час Головний Отаман перебував у Варшаві, звідки виїхав лише 30. IV., а до Кам'янці прибув 1. V.

Тамже, у Варшаві перебувала Військова Місія УНР, на чолі якої був генерал-поручник Зелінський (не полковник і не генерального штабу, як подає автор, бо артилерист). Всі зносини між Головним Отаманом а вище вказаними польськими військовими установами переводилися через цю Місію, а не через генерала Сальського, який в той час перебував у Кам'янці.

Позатим трудно собі уявити, як міг генерал Сальський, перебуваючи у Кам'янці, знати думку Головного Отамана, перебуваючого у Варшаві, зокрема в день 27 квітня, коли ані Головний Отаман, ані генерал Сальський не могли ще знати про бажання Галичан служити у Війську УНР.

На жаль, розправлятися ширше над такими питаннями тепер трудно, вони потребують спеціальних досліджень, для яких, віримо, час прийде вже незабаром. Однак сторінки „Споминів“, дотичні відношення до Галичан мають, про це вже тепер треба сказати, ціхи певної непоінформованости, суб'єктивности та тенденційности.

Непоінформованість автора „Споминів“ ілюструємо: на стор. 90. автор говорить про працю Військового Міністерства, твердючи, що ніби Міністерство конкретно ніякої праці не зробило. Не будемо полемізувати з автором, бо наведення даних про виконану Міністерством працю вимагаюло багато місця і часу, однак зазначимо, що коли існувала Армія, існували формації запасові (на протязі лише травня було сформовано 6 запасових бригад — територіяльні одиниці, що мали обняти військову адміністрацію на звільненім терені та готувалися до перепровадження плянної мобілізації; лише події на фронті перешкодили цьому, алеж ці запасові бригади відіграли поважну роллю вже в часі боїв в запаллі проти кінноти Буденого в Бердичеві, Проскуріві та Староконстантинові), тилові, то над організацією, вишколенням, забезпеченням їхнім десь і хтось, очевидно, працював.

Далі автор говорить: „були тільки ті дивізії, що їх застав готовими прорив фронту, а саме — Безручка, Удовиченка, Тютюнника, Павленка.“ Не було дивізії Павленка, була Армія УНР (інша річ, якого складу), якою командував генерал Омелянович-Павленко, а в склад якої по зеднанні 5 травня 1920 року входили Запоріжська, Волинська, Залізна (Удовиченко), Київська (Тютюнник), Херсонська, а ще пізніше Січова (Безручко) дивізії. До дня 5 травня спільно з Поляками на Схід йшли лише 3-я Залізна і 6-а Січова дивізії, а решта Армії була в Зимовім поході. На стор. 100. автор всупереч вже сказаному говорить: „з Тютюнником був Павленко“, або „відділи Тютюнника були в дійсности партизанським загonom“. Передтим автор говорив про дивізію Тютюнника. Або таке „наразі була одна дивізія Безручка —

6-а Київська (?) і одна слабенька дивізія Удовиченка“ (стор. 102). До речі сказати, на день 9 травня дивізія Удовиченка, після звіту, мала на 700 чол. більше від дивізії Безручка.

Закінчує д-р Шухевич свої „Спомини“ ліквідацією Г. А. Сумні сторінки, як сумна і сама доля славної Г. А. Богато було причин до того, що й Галицьку Армію ліквідовано, що й вся наша боротьба за державність не мала успіху, вияснить їх історія, якій за прикладом д-р Шухевича маємо позиставити матеріяли.

В „Післяслові“ автор знов вертає до своєї тези — передусім об'єктивність та щирість. Автор вважає „за річ крайно неморальну написати неприхильні спомини про когось і зложити в архів з застереженням, що депозит можна буде підняти й отворити щойно по смерті того, про кого пишеться“. Автор зазначає „людині треба дати змогу помилку спростувати, треба дати змогу боронитися“. Так з причин засадничих, як і на цю просьбу автора ми намагалися „Спомини“ доповнити, щоб тим свій обов'язок виконати.

Автор говорить, що „чув закиди, що спомини суб'єктивні“. Без застережень цієї думки ми не поділяємо і свій погляд вже висловили, можемо хіба до нашої характеристикки „Споминів“ додати, що автор не є завсігди послідовний.

Однак же „Спомини“ д-ра Шухевича вважаємо дуже вартісною вкладкою в нашу історичну літературу.

Матеріяли і Документи

ПЕРШІ ДНІ ЛИСТОПАДА В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

В перших днях листопада 1918 р. не було у Львові ніяких відомостей, що діється в краю. Тому розіслала канцелярія У. Н. Ради доручення до всіх повітових осередків курієрами, які мали звязати Львів з провінцією та будьто особисто привезти відомости з краю, будьто привезти писемні звідомлення повітових комісарів. І справді в днях між 7—12 листопада стали напливати з поодиноких повітів звідомлення, які ілюструють нам не лиш спосіб, як перейшла влада в поодиноких повітах в руки У. Н. Ради, але також, як радили собі поодинокі повіти в часі загального замішання, коли то велика більшість польського урядництва відмовилася дальше виконувати свої обов'язки, а зі західних країв Австрії та з Угорщини рушили цілі маси полонених через Східну Галичину на схід. Відомости подаю на підставі матеріялів У. Н. Ради, які знаходяться в архіві Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.

I. Звіт курієра зі Станиславова.

В Станиславові повітовим комісарем є д-р Лев Баньський, заступником комісаря Клим Кульчицький, радник суду, секретарем повітового комісаря став д-р Олександр Надрага. Управа міста в давній автономії, надзір має проф. Чайківський (Павло). Головою повітового харчевого уряду є проф. Мих. Лаврів. Повітовим військовим командантом є сот. Русин, командантом міста хор. д-р Гаморак, командантом залізничної стації є поручник (незн. назвища для курієра) німець зі Східної Галичини, командантом жандармерії пор. Ващук, командантом поліції пор. Степан Калинович. Начальником дирекції шляхів є надрад. Іван Мирон, санітарні

справи веде Др. Янович, шкільні проф. Гнат Павлюк, справи прилюдної безпеки проф. Слободяник, справи селянства начальники громад Королюк з Чернівева та Остап'як з Радча, представником робітництва є залізничник Уст'янович. Військова сила виносить 1000 людей, майже всі вишколені, сила жандармерії виносить до 300 людей. Харчові засоби є в значній кількості, поконфісковані запаси вистарчать на 2 місяці. В цілім повіті спокій. По селах переведено примусовий побір здібних до зброї муштин від 20—30 літ. Набір переведено в днях від 6—9 с. м. Забрано около 1000

людей, з того дві треті вишколених і ними доповнено 95 полк піх. та 20 полк стрільців.

Переняття влади відбулося дня 31 жовтня о год. 5. по пол. спокійно і скоро. Поляки заповіли переняття влади на 3 листопада, однак на довірочних зборах в дні 31 листопада порішили прискорити переняття влади і означили час на 12 год. в ночі з 31 жовтня на 1 листопада. Коли почули про це Українці, випередили їх. В Станиславові виходить двічі в тижні урядовий часопис повітової У. Н. Ради «Станиславівський Голос.»

(Далі буде)

СПИС ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914—1921 р.

(Продовження)

Колтунюк, Михайло, сотник У.Г.А.: З українсько-польських боїв*). (Спомин парламентаря). „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 28, стор. 23—26; — Ч. 29, стор. 25—30; — Ч. 31/32, стор. 35—39; — Ч. 33, стор. 19—24; Ч. 34, стор. 15—19.

Колтунюк, Роман: З кігтів смерти. „Український Скиталець“. Йозефів, 1922, Ч. 16, стор. 10—12; — Ч. 17, стор. 2—3; — Ч. 18, стор. 11—13; — Ч. 20, стор. 32—36; — Ч. 21, стор. 12—16; — Ч. 22, стор. 17—22; — Ч. 23, стор. 37—40; — Ч. 24, стор. 22 до 26; — Ч. 25, стор. 20—23; — Ч. 27, стор. 40—44; — Ч. 28, стор. 26—30; — Ч. 31/32, стор. 18—25**).

Колтунюк, Роман: На Житомир. „Український Скиталець“. Відень, 1923, стор. 28—31.

Кондрат, Мирон, др.: Ще про дрогобицький бунт. „Діло“, 1929, Ч. 159.

Коновалець, Євген, полковник: Причинки до історії ролі Січових Стрільців в українській революції. „Розбудова Нації“. Прага, 1928, Ч. 1—6.

Кормош, Теофіль, др.: Перемишль в перших початках перевороту 1918—20 року. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 28/29.

Королів, В.: Кінець гетьманату (фрагмент спогадів). „Дніпро“. Календар-альманах на 1928 р. Львів, 1927, стор. 79—95.

Кравс, Антін, генерал: Гуцульська маланка. (Боевий епізод-уришок зі споминів). „Український Скиталець“. Відень, 1923, Ч. 23, стор. 33.

Крезуб, Антін: Бої за Львів і Наддніпрянські Січові Стрільці, Календар „Червоної Калини“ на 1930 р., Львів, 1929, стор. 27—33.

Крезуб, Антін: Галичане і їх військово-організаційна праця на Наддніпрянщині в 1917—1919 рр. Календар-альманах „Неділя“ на 1930 р., Львів, 1929, стор. 85—92.

*) Калинович похибково приписує авторство цих споминів Романові Колтунюкові. Числа „Укр. Скит.“, в яких печатано ці спомини, подані в його неточно.

**) Спомини незакінчені.

Крезуб, Антін: Група полк. Рогульського (Замітки і матеріали до її історії). Календар „Червоної Калини“ на 1929 р., Львів, 1928, стор. 51—64.

Крезуб, Антін: За хлібом. „Літопис“. Берлін, 1924, Ч. 19/20, стор. 292—298.

Спогад із партизанки на Наддніпрянській Україні в 1921 році.

Крезуб, Антін: Між Білою Церквою і Мотовилівкою. „Літопис Червоної Калини“, Львів, 1930, Ч. 1, стор. 5—8; Ч. 2, стор. 9—13.

Крезуб, Антін: Мотовилівський бій. (Критичні завваги до його історії). Календар „Червоної Калини“ на 1928 р. Львів, 1927, стор. 70—75.

Крезуб, Антін: Напад большевиків на Крем'янець в травні 1919 р. Календар „Червоної Калини“ на 1930 р., Львів, 1929, стор. 54—68.

Крезуб, Антін: Облога Києва. (Спогади з листопада-грудня 1918 р.) „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1928, Кн. I, стор. 25—40; — Кн. III, стор. 242—251; — Кн. IV, стор. 309—324.

Крезуб, Антін: Партизани. (Збірка споминів із партизанки на Наддніпрянській Україні). „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1925, Кн. VII VIII, стор. 246—261 (I. В сітях київської чревычайки); — Кн. IX, стор. 10—24 (II. Чекіст); — Кн. X, стор. 111—125 (III. Облава).

Крезуб, Антін: Партизанський загін імени отамана Зеленого. Календар „Червоної Калини“ на 1925 р. Львів, 1924, стор. 110—116.

Крезуб, Антін: Перша умова Директорії У. Н. Р. з Німцями з дня 17. XI. 1918 р. „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1929, Кн. V, стор. 458—464.

Крезуб, Антін: Повстання от. Зеленого проти Директорії УНР. в січні 1919 р. (Спомин) „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1927, Кн. V, стор. 26—41.

Крезуб, Антін: Повстання проти гетьмана Скоропадського і Січові Стрільці. (Кілька завваг до його історії). „Літературно-Науковий Вістник“, Львів, 1928, Кн. XI, стор. 219—225; Кн. XII, стор. 309—318.

Крезуб, Антін: Початок гал. курія С.С. Кален-

дар „Червоної Калини“ на 1926 р. Львів, 1925, стор. 55—60.

Крезуб, Антін: Українські Термопіль. (В десяту річницю бою під Крутами) „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1928, Кн. II, стор. 105—109.

Крезуб, Антін: Цілі німецької військової політики на Україні 1918 р. „Літопис Червоної Калини“, Львів, 1929, Ч. 1, стор. 14—17; Ч. 2, стор. 4—8.

Крезуб, Антін: Як згинув от. Зелений. „Літературно-Науковий Вістник“. Львів, 1927, Кн. X, стор. 109—113.

Кривокульський, В.: Після переходу. Календар „Червоної Калини“ на 1926 р. Львів, 1925, стор. 135—141.

Кунда, Матвій, хорунжий: В українськiм Львові. „Український Прапор“. Відень, 1919, Ч. 23 25.

(Далі буде)

Справлення похибок в „Літописі Червоної Калини“ за січень 1930.

На стор. 6. в 1-ій шпальті в 21-ому рядку з гори, перед словами „ніяка“ вставити слово „осягнути“.

На стор. 7. в 2-ій шпальті в 23 рядку з долини по словах: („Григоріів, Лизанівський і я“) — поставити відсильник „)“.

На тіжже стороні і в тіжже шпальті а в 2-гій стрічці з долини по словах: „сот. Ф. Черник“, поставити відсильник „)“). Заввага при цьому відсильникові звучить: („Матчак, М. сот.): Дні перед повстанням минулого року. „Стрілецька Думка“ Ч. 61. з 16 пад. 1919 р.“

На стороні 8 відсильник: „)“ (Матчак М. сот.): Дні.. і т. д.“ — вичеркнути. Слідуючий відсильник: „)“ В. Кедровський: 1919 Рік... і т. д.“ означити числом 1. Між відсильником) і 3) вставити відсильник: 3) Balck: Taktik, 1 Teil, 3 Auflage, Berlin, 1905, стор. 7.

На стор. 23, в шпальті 1-ій в стрічці 26-ій з долини замість: „28. Ч. 3“ має бути: „1928 Ч. 3 - 228“.

Нові книжки

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріали до історії українського війська. Збірник 1. Каліш 1929. Видає Українське Воєно Історичне Товариство.

Зміст: Передовиця.

М. Омелянович Павленко, ген. пор. — Зимовий похід.

В. Савченко, ген. шт. полк. — Спогади про український рух у XII. російській армії в 1917 р.

В. Корнійв, сот. — Спогади про українізацію 36 пішого Орловського полку в 1917 р.

В. Прохода, підплк. — Записки до історії Сірих (сірожупанників).

В. Кедровський, підплк. — Перше засідання другого всеукраїнського військового генерального комітету.

Ілько Гаврилук — З величнього минулого.

Гнат Порохівський, полк. — Матеріали до історії 2-гої кулеметної бригади.

Тиміш Омельченко, підплк. — Від Кременчука до Бірзули.

П. Сулятицький — Генерал П. Н. Врангель. Записка Ч. 1. Б'їлоє д'їло.

З життя Українського Воєно-Історичного Товариства. 11. схем.

ДР. СТЕПАН ШУХЕВИЧ — Гіркий то сміх. Воєнні оповідання. Видавництво „Новий Час“. Ціна 5 зл.

Зміст: Мобілізація. Виступали. Паніка. Непорозуміння. Перегляд. Вперед. Лови на турів в пустарі Білої Вежі. Шпигуни. Протинаступ. Гіркий то сміх. Відпустка. Сіра буденщина. Кіточка. Бідолаха. Війна-війною. Зміна престоло. Цукор. Грізна небезпека. Хто що має. Також щастя. На відпочинок.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

II. річник / Число 2. / Лютень 1930.

*

З М І С Т

	Стор		Стор.
У Львові		Микола Аркас	
О. Олесь	2	Б. Л.	15
О. Олесь у Львові	2	Кінна скорострільна сотня	
В чотирикутнику смерті		С. Гайдучок	16
(Докінчення) — Л. Л.	3	З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил в Кракові	
„Віденський Курінв“ і його переїзд до Галичини		Богдан Кабарівський	17
Антін Кравс, ген. чет.	4	Нарис історії XIV бригади У.Г.А.	
Отаманщина		(Продовження) — Пор. Аріо	18
Михайло Середа, полк. Армії У.Н.Р.	6	Рефлексії на „Спомини“ Д-ра С. Шухевича	
*		(Докінчення) — Р. С.	19
Б. Л.	9	Матеріали і документи	
Між Білою Церквою і Мотовилівкою		Перші дні листопада в Східній Галичині	22
А. Крезуб	9	Бібліографія	
„Ой, видно село, широке село під горою“		Спис жерел до історії української визвольної війни 1914—1921 р. Продовження — А. К.	23
Уривки із щоденника. Рік 1919. — Т. Петрова	14		

Основуйте молочарські кооперативи тільки під проводом одинокої фахової централі

„МАСЛОСОЮЗ“

бо таким чином будете мати запоруку їх гарного розвитку. Всяких порад при основанню кооп. молочарень і технічну поміч уділяємо безплатно /Машини і молочарське приладдя продаємо на догідних услівях, під гарантією найсолідніше.

По інформації звертатися під адресою:

„МАСЛОСОЮЗ“ — Львів, Костюшка 1а.

і до всіх його відділів в краю.

Телеф. 43-86, 39-66 і 81-04.

ЗБУВАЙТЕ ВСЕ МАСЛО ТІЛЬКИ ЧЕРЕЗ „МАСЛОСОЮЗ“.

В. Секундар Загального Шпиталя у Львові

Др. ВАСИЛЬ КАШУБИНСЬКИЙ

спеціаліст хоріб внутрішних і діточих

ординує

від години 9 — 11 перед пол. і від години 3 — 5 по пол.

у Львові, вул. Грунвальдська (бічна Садівницької) ч. 11а.

Телефон ч. 83-47.

Італійська Акційна Спілка Загальна Асек. в Триєсто

„ASSICURAZIONI GENERALI“

Фонди гваранційні з кінцем 1928 L. 1.283.428.352.08.

В кінці року 1928 було поліс на життя на суму 5.106.043.901.09.

Товариство приймає обезпечення: на життя, від вогню, крадежи з вломом, нещасливих випадків, обезпечення пакунків і т. п. по найнищих преміях. Одно з найбільших товариств обезпечених на континенті. Дирекції і представництва в усіх більших містах Європи і інших частей світа. По інформації та запити звертатись до своїх представників

ASSIC. GENER. — Львів, вул. Коперника ч. 3.

Український відділ

Власний дім

Дентист ЯКІВ НАСС

Львів, вулиця Сикстуська ч. 17. II. пов.

Скріплювання хитаючихся зубів, пльомбування й винимання зубів без болю. Штучні зуби в кавчуку і золоті після найно ішої системи. Пациєнтів з провінції полагаються в н йкоротшому часі. П. Т. Урядовцям і студентам значна знижка. Полекші в сплатах. Тел. 65-73.

НОВИНА! Вже вийшла з друку накладом Укр. Пл. в Іваню Пустім брошурка Л. Н. ТОЛСТОЯ п. з.

„ЧОМУ ЛЮДИ ЗАДУРМАНЮЮТЬСЯ“

Ціна лише 30 сот. Не жалійте такої малої суми, а брошурка принесе Вам велику користь.

Спішіть і замовляйте на адресу:

МАРЧУК ОЛОДИМИР — Коломия, вул. Беднарська, або **НИКИФОРЧИН НИКОЛА** — Іване Пусте, п. Мельниця.

КАЛИНА ПАПЕРЦІ ДО КУРЕННЯ

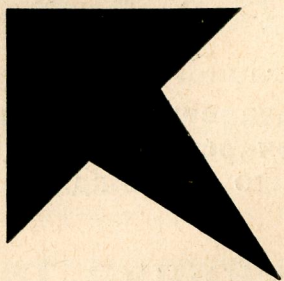
з одинокої укр. кооперативної фабрики туток і паперців „БУДУЧНІСТЬ“ в Тернополі

Куріть тільки паперці „КАЛИНА“!

Домагайтесь паперців „КАЛИНА“ по всіх трафіках та кооперативах!

Попирайте рідний промисл, бо в розбудові рідного промислу наша будучність!

В найблизчих днях появиться накладом

„ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

один з найкращих і найцінніших творів сучасної світової мемуаристики президента Чехословацької Республіки

Т. Г. МАСАРИКА

„СВІТОВА РЕВОЛЮЦІЯ“

в перекладі інж. Миколи Саввича з другого зміненого чеського видання, яке знаходиться саме в друку.

Спомини Т. Г. Масарика переложені вже майже на всі європейські мови, а оригінальний чеський 70.000-ий наклад першого видання вичерпаний до останнього примірника.

У споминах Масарика присвячується досить місця відносинам на Україні, українському питанні та українській відродженій державі у ці бурхливі часи світової війни.

Спомини Масарика являються одним з найцінніших сучасних творів — являються разом цінним вкладом великого чужинця і до скарбниці української повоєнної мемуаристики.

